

TÜRKİYE SELÇUKLULARI İLE KİLİKYA ERMENİLERİ ARASINDAKİ SİYASİ İLİŞKİLER

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

Nevşehir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

igokhan@nevsehir.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye Selçuklu Devleti ile Kilikya Ermenileri arasındaki siyasi ilişkiler incelendi: Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkiler Selçukluların Anadolu'ya girişi ile başlar. Bizans yönetiminde baskı altında yaşayan Ermeniler, Selçukluları kurtarıcı olarak karşıladılar. Ancak Haçlı Seferleri sırasında Hristiyanlar, Ermenileri Türklere karşı kıskırttılar. Haçlıların yardımı ile Çukurova bölgesini ele geçiren Ermeniler burada bir baronluk kurdular. Ermeniler Haçlılarla ittifak yaparak Türk topraklarına saldırılar düzenlediler. Haçlılar Kilikya Ermenilerini baronluktan Krallığa yükselttiler. Türkiye Selçuklu Sultanları İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubâd zamanında Selçuklular Ermenileri kendilerine tabi hale getirdiler. 1243 Köseadağ savaşı sırasında Ermeniler Selçuklulara ihanet ettiler. Moğollarla işbirliği yapan Ermeniler Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın eşi Hunat Hatun'un yolunu kesip, Moğollara teslim ettiler. Moğollar Hunat Hatun'u şehit ettiler. Türkiye Selçuklularının yıkılması ile Ermenilerle mücadeleye Memluk Devleti devam etti. Kilikya Ermeni Krallığına Memluklar son verdi.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Ermeni, Kilikya, I. Alâeddin Keykubâd, Hunat Hatun,

THE POLITICAL RELATIONS BETWEEN TURKEY SELJUK STATES AND THE CILICIAN ARMENIANS

ABSTRACT

The political relations between Turkey Seljuk States and the Cilician Armenians have been viewed in this article: The relations between Turks and Armenians have begun by coming of Çağrı Beg's to Anatolia. Armenians who was living under pressure of Byzantine rule welcomed Seljuks as liberators. However Christians provoked the Armenians against the Turks during the Crusades. Armenians who captured the Çukurova region by the help of the Crusaders, so they established a barony there. Armenians as attacks on Turkish territory by having alliance with Crusaders. Crusaders raised the Cilicia Armenians from baronage to kingdom. In the period of İzzeddin Keykavus and Alâeddin Keykubâd who are the Turkey Seljuk Sultans had Armenians subject to them. During the war of Köseadağ in 1243, Armenians betrayed the Seljuks. By the cooperation of Mongolians, Armenians barred the path of the Seljuk Sultan Alaeddin's Khatun, and they caught Hunat Keykubad. Then, handed her to the Mongols. Mongols martyred Khatun Hunad.

By the destruction of Turkey Seljuks, the Mamluk Empire continued to fight with Armenians. Mamluks kingdom put an end to Armenian Cilicia.

Keywords: Turks, Seljuk, Armenian, Cilicia, I. Alâeddin Keykubâd, Hunat Hatun,

Kilikya Anadolu'nun güneybatısında Ceyhan ve Seyhan Nehirlerinin suladığı Adana, Misis, Karataş, Osmaniye, Kadirli, Tarsus, Mersin, Ayas (Yumurtalık), Anazarba (Ayn-ı Zerbe-Anavarza-Dilekkaya) ve Kozan gibi kentleri içeren Çukurova bölgesidir. Bazı araştırmacılar Kilikya'nın sınırlarını Silifke'den Elbistan'a, Antakya'dan Kayseri'ye kadar uzatırlar. Bu şekilde bir tanımlı kabul edecek olursak Çukurova Kilikya'nın sadece bir kısmını kapsar ve diğer kısmını da Toros Dağları oluşturur. Bu ikinci kısma Dağlık Kilikya da denmektedir. Ermeniler, Haçlı seferleri sırasında Kilikya'da bir Ermeni Baronluğu kurmayı başardılar. Daha sonra da bu baronluğu yine Haçlıların desteği ile krallığa dönüştürdüler. Ancak, Kilikya hiçbir zaman bir Ermeni yurdu olmadı. Kilikya Ermeni Baronluğu değişik süreçlerde Bizans İmparatorluğuna, Papalığa, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'na, Büyük Selçuklulara, Türkiye Selçuklularına, Moğollara, Kudüs Haçlı Krallığına ve Mısır'daki Türk Memluklarına bağlı olarak varlığını sürdürebildi.¹ Bu yüzden Kilikya'da bağımsız bir Ermeni krallığının varlığını kabul etmek mümkün görünmemektedir. Ancak, Kilikya Ermeni siyasi teşekkülü vassal bir baronluk ve tabii bir krallık olarak kabul edilebilir.

Ermeniler ve Batılılar, Kilikya'nın kadim bir Ermeni yurdu olduğunu iddia eden görüşler ileri sürmektedirler. Bu bölgenin Ermeni yurdu olduğu dünyaya ilan edilirken, ileri sürülen iddialar temelsiz, hiçbir hukuki belge ve kanıtı dayanmamaktadır. Müslüman Araplar Çukurova bölgesini fethettilerinde bölgede Bizans tebaası olan halklarla karşılaşmışlardır. Araplar Ermenilerle Kafkasya bölgesinde karşılaşmış olup bölgede onların yaşadıkları yerleri de Ermeniye olarak adlandırmışlardır.² Ermeniler X. Yüzyılda Bizanslılar tarafından Anadolu'nun içlerine sürülmüşlerdir. 1071 Malazgirt zaferi sonrası da Selçukluların hâkimiyeti altına girmişler ve onlarla birlikte Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşamışlardır. Osmanlı Hâkimiyeti döneminde ise en rahat dönemlerini yaşayan Ermeniler Devletin sağdık tebaası olmuşlardır. Osmanlı devleti için bir ermeni meselesi olmamıştır. Bu meseleyi XIX. Yüzyılda batılı devletler ile Rusya çıkarmıştır.³ I. Dünya Savaşı sonrası İtilaf devletlerinin İttifak devletleri ile

¹ Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tabii Ermeni Baronluğu Tarihi**, Kök Yay., Ankara 1990, s.XI.

² Ali İpek, İlk İslâmî Dönem Müslüman-Ermeni Münasebetleri, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 135, İstanbul 2001, s.133-143.

³ H. Kemal Türközü, *Dünkü ve Bugünkü Ermeni Terörizminin Düşündürdükleri*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.36, İstanbul 1985, s.3; Metin Kopar, *Ermeni Meselesinde İngiltere*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.165, İstanbul 2006, s.103-105.

imzalayacakları anlaşmaların çerçevesini çizmek için toplandıkları Paris Barış Konferansına katılan Ermeni delegesi eski Sovyet idaresi altındaki Ermenistan başbakanı Dr. Alexander, Fransızlar tarafından işgal edilen Kilikya'nın eski bir Ermeni vatani olmadığını beyan ederek amaçlarının bölgede yaşayan Ermenilerin azınlık olarak varlığının korunması olduğunu beyan etmiştir.⁴ Ortaçağ'da da yaşamış ve eser vermiş birçok Ermeni müellifi dahi Kilikya Ermenilerinin tarihini başlatırken 1000'li yılları esas almaktadırlar. Bizans imparatoru II. Basil (976-1025) 1020'lerde, Vaspurakan Ermeni kralı Senekerim ve oğullarının hâkim olduğu toprakları alarak onları Sivas'a göndermişti. 1027'de Senekerim'in ölümünden sonra yerine oğulları geçmiştir. Bizanslılar 1071 Malazgirt savaşı öncesi Ermenileri ihanetle suçlayarak Sivas'ı alıp Ermenilere katliam yapmışlardır.⁵ Bizans İmparatoru Momomakhos (1042-1055) 1040'larda Ani Ermeni kralı II. Gagik'in de topraklarını elinden alarak onu önce İstanbul'a sürmüştü sonra da Kayseri'ye göndermişti. Kayseri ve Maraş'a bağlı Göksun civarında bir müddet yaşayan II. Gagik, Grek beyleri tarafından öldürülmüştü.⁶ Bu iki Ermeni ileri geleninden sonra Philaretos Bizans valisi olarak bulunduğu Kilikya'nın Doğu bölgesinde Maraş merkez olmak üzere bir beylik kurmuştu. Philaretos'un ortadan kaldırılmasından sonra bölgedeki Ermenileri toplayarak bir derebeylik kuran Baron Konstantin'di. O, Ermeniler tarafından ilk Kilikya kralı olarak kabul edilmektedir. Bizans İmparatorluğu, Doğu Anadolu Bölgesinden sadece Ermeni derebeyliklerinin asilzadelerini Anadolu'nun iç kısımlarına sürgün etmekle kalmayıp onlara tabi Ermeni halkını da zorunlu olarak iskâna tabi tutmuştu. 965'te Bizans işgali ile başlayan Kilikya'ya Ermeni tehciri yüzyıldan fazla sürmüştü ve neticede 1080'lerde bölgede çoğunluğu ele geçiren Ermeniler siyasi teşekküller kurmuşlardır.⁷

Kilikya'nın bilinen ilk sakinleri Hititler daha sonra da Fenikeliler olmuştur. Bunlardan sonra Asurlular, Persler ve Makedonyalılar burayı ele geçirdiler. Makedonya İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Kilikya Selefkosların hissesine düştü. Selefkoslardan Roma İmparatorluğuna, daha sonra da Bizans İmparatorluğuna geçen Kilikya, VII. Yüzyılın ilk yarısında

⁴ **Sahipsiz Sandıklar**, (çev. M. Çabuk), Timaş Yay., İstanbul 2009, s.150-151.

⁵ Simbat (Başkumandan), **Vekayiname**, (çev. Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Tercüme Kısım, İstanbul 1946, s.19-21; Hetum (Grigos Senyörü), **Vekayinamesi**, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Tercüme Kısım, İstanbul 1946, s.4; Vahram **Vekayinamesi, (Kilikya Kralları Tarihi)**, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Tercüme Kısım, İstanbul 1946, s.3-4; Ernest Honigmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, (çev. Fikret İşıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s.173; René Grousset, **Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi**, (çev. S. Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul 2005, s.540-543; Kaşgarlı, s.146-147; Mehmet Ersan, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, TTK. Yay., Ankara 2007, s.104.

⁶ Grousset, s.617-618.

⁷ İlyas Gökhan, "**Kilikya Ermeni Prensiğinin Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri**" **Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu**, K: Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Yay., Kahramanmaraş 2002, s.68-69.

(635) Arapların hâkimiyetine girmeye başladı. Ancak Müslümanların bölgede esas yerleşmeleri 700'lü yıllardan sonra oldu. Emeviler ve arkasından da Abbasi halifelikleri zamanında Kilikya bölgesi İslamlaştı. Abbasilerin oluşturduğu Avasım veya Sugur (uç) eyaletine bağlı olan Kilikya'ya pek çok Arap, Türk ve Fârs gibi Müslüman unsurlar yerleşti. Hatta Abbasiler *Irak*'ın güneyindeki *Sevâd* denilen arazilerinden sürgün ettikleri Hint kökenli *Zutları*⁸da Çukurova'ya yerleştirdi. Söz konusu yerlere sürgün edilen *Zutlar*, Halife Mutasım zamanında *Bizanslıların* 835'de bölgeye yaptıkları bir saldırıyla kılıçtan geçirildiler.⁹ Zaten bölgede çok eskiden beri yaşayan Hititlerin kalıntısı olan ve Literatürde Eti Türkleri denilen bir topluluk da vardı. Avasım'ın merkezi olan Tarsus tam bir İslam şehri hüviyetini kazandı ve pek çok camii inşa edildi. Bölgeye diğer İslam beldelerinden birçok âlim gelip yerleşti.¹⁰

Tarsus'un yanında Kilikya bölgesinin diğer şehirleri olan Misis, Sis, Ayn-ı Zerbe (Anavarza) ile Kilikya çevresinde bulunan Antakya, Maraş, Besni, Hısn-ı Mansur, Malatya, Tiyana (Kemerhisar) ve Dülük gibi şehirler de Müslümanlar tarafından fethedilerek İslamlaştırıldı. Bu şehirlerde Bizans döneminde, doğudan göçürülmüş Ermeniler de vardı. Mesela 717'de Bizans tahtına geçen imparator III. Leon (717-741) Maraş kökenli bir Ermeni'ydi.¹¹ Söz konusu bu şehirlerin askeri garnizonlarına yerleşen Müslüman asker ve gönüllüler arasında çok sayıda Türk de bulunmaktaydı. Bilhassa Harun Reşid'in (786-809) oğlu Mutasım (833-842) zamanında Tarsus ve çevresinde birçok Türk asıllı komutan ve asker bulunmaktaydı. Bunlar Bizans'ın elinde bulunan Anadolu topraklarına akınlarda bulunmaktaydılar.¹² Kilikya bölgesindeki İslam egemenliği 965'e kadar devam etti. Bu süre içinde bölge bazen Bizanslıların eline geçse de Müslümanlar tekrar bölgeyi kontrol ettiler.¹³ Kilikya'da 250 yıldan fazla süren İslam egemenliği süresince bölge halkının çoğunluğu Müslümanlardan meydana gelmekteydi. Bunun yanında Hıristiyan toplumlardan Rum, Ermeni ve Süryani gibi unsurla da az da olsa yaşamaktaydılar. Ermenilerin Anadolu'nun orta ve güneyinde nüfuslarının artması 1020'lerden sonra olmuştur. Mesela Türk fethi öncesi Antakya'da yaşayan ahali arasında Grek,

⁸ *Zutlar*: Çobanlıkla uğraşan bir Hint topluluğudur. Abbasiler Zamanında Irak'a yerleştirilmişlerdir.

⁹ Ebû'l-Fidâ, *Tarihü'l- Ebü'l- Fidâ*, C. I, H. 1286, s.314; Abû'l- Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, C.I (Süryanice'den İngilizceye çev: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1999, s.208; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (çev. Mehmet Keskin), C.XIII, İstanbul 1995, s.477.

¹⁰ Çukurova Bölgesinde İslam fetihleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: el-Belâzuri, *Fütüh'ul-Buldân*, (çev.M. Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

¹¹ III. Leon'la ilgili geniş bilgi için bkz:George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev.F. Işıltan), TTK Yay., Ankara 1999, s.145-155.

¹² Kazım Yaşar Koprıman, "*Abbasiler zamanında Bizans Sınırında Türklük Faaliyetleri*" *Makaleler*, (Yay. Hazr. S. Yalçın, A. Çetin), Berikan Yay., Ankara 2005, s.331-346

¹³ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944, s.23; Ostrogorsky, s.265; Honigmann, s.92-93.

Süryani ve Ermeni'nin olduğunu Ermeni tarihçi Simbat açıkça yazmaktadır.¹⁴ Kilikya'da bir Ermeni siyasi teşekkülünün kurulması ise 1080'lerden sonra olacaktır. Kilikya bölgesi 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Selçuklu Türkleri tarafından fethedilmeye başlanacaktır.¹⁵

Kilikya Bölgesinde Ermeni Nüfusunun Artmasının Sebepleri

Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırında bulunan Ermeniler küçük feodal teşkilatlara sahiptiler. Anadolu'nun orta kısmında ise Rumlar çoğunlukta idi. Güney illerinde ise Süryani toplumu yaşamaktaydı. Bizans İmparatorluğu kendi mezhebinden olmayan Ermeni ve Süryanilere büyük baskılar yaparak, onları asimile etmeye çalışıyordu. Muasır Süryani ve Ermeni kaynakları Bizans'ın Ortodoks olmayan diğer mezheplere bağlı Hıristiyanlara baskı ve zulümlerini teferruatıyla anlatmaktadırlar.¹⁶

Bizans idaresinde birçok baskılara maruz kalan ve mezhep değiştirmeye zorlanan Ermeniler buldukları bölgeden göç etmek zorunda kaldılar. Ermeni feodallerinin arasındaki mücadele onların siyasi birlikten mahrum kalmalarına neden olmuştur. Bunlar, Bizans'a bağlı gibi gözükmeyle birlikte zaman zaman isyankâr tavır içindeydiler. Bizans İmparatorluğu, doğu sınırındaki Ermenilere artık güvenmiyor ve onların yerine buranın muhafızlığını Gürcülere veriyordu. Bizans, Doğu Anadolu bölgesinde yeniden denetim kurmaktaydı.¹⁷ Ermenileri de buradan sürüp, Bizans'ın orta noktalarında toplayıp denetim altına almak için harekete geçen İmparator II. Basil, 50.000 kişilik bir Ermeni toplumunu zorunlu tehcire tabi tutarak Kayseri, Ürgüp ve Sivas mntıklarına yerleştirdi. Ermenilerin bu bölgeye yerleşmeleri geçici olup, 1064'ten itibaren Türklerin Orta Anadolu'yu fetihleri ile birlikte Ermeniler buraları terk edip Toros dağlarına çekileceklerdir. 1045'lerden itibaren Türklerin Doğu Anadolu'ya girmesiyle birlikte Anadolu'nun iç kesimlerine yapılan Ermeni göçleri hızlandı. Bu göçler ile Bizans İmparatorluğunun muhtelif yerlerine dağılan Ermenilerin bir kısmı Halep ve Toroslar tarafına çekildiler.¹⁸ Ayrıca Ermenilerin bir kısmı da Bizans baskısından dolayı kendiliklerinden bu bölgeye göç etmişlerdi. İşte bu göçler ve zorunlu tehcir, Kilikya Ermeni Baronluğu'nun kurulmasında en büyük etkidir.

¹⁴ Simbat, s.5.

¹⁵ Ali Sevim, **Selçuklu Ermeni İlişkileri**, TTK Yay., Ankara 1983, s. 21-23; Kaşgarlı, s.XIII.

¹⁶ Bu konuda bkz. Meteos, Urfalı, Papaz Grigor **Vekâyname**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara 1987; Abû'l- Farac, Gregory (Bar Hebraeus), **Abu'l- Farac Tarihi**, C. II (Süryanice'den İngilizceye çev: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1999; Süryani Mihail, **Vekâynâme**, (çev. H.D Andreasyan), TTK Basılmamış Tercüme Eserler, Ankara 1944.

¹⁷ Simbat, s.18-19; Ostrogorsky, s.291-292.

¹⁸ Recep Şahin, **Türk İdarelerinin Ermeni Politikası**, Ötüken Yay., İstanbul 1988, s.38-39; Salim Koca, **Selçuklu Döneminde Türk Ermeni İlişkileri**, **Türk Yurdu**, C.26, S. 225, Ankara 2004, s.19-20.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra da Bizanslılar, Türklerle yakın ilişkiler içinde bulunan Ermenileri Orta Anadolu'ya tehcire devam ettiler. Bu sırada başlayan I. Haçlı Seferi, Ermenilerin yararına oldu. Onların yardımıyla Ermeniler, Kilikya Bölgesine inerek, buradaki Türk ve Bizans topraklarını ele geçirip, Ermeni Baronluğunu kurdular.¹⁹

Philaretos (Filaretos) ve Faaliyetleri

Kilikya Ermeni Baronluğu'nun tarihi, Küropoletes Philaretos'la başlar. Bizanslılar tarafından Antakya ve Malatya bölgesine başkomutan olarak atanan Philaretos, Bizans'ın Türklere yenilgisinden istifa ederek Maraş'tan başlayıp Urfa'ya, Harput'tan Çukurova'ya kadar uzanan bölgede bir siyasi teşekkül kurmayı başardı. Ancak Philaretos'un kurduğu bu beyliği bir Ermeni siyasi teşekkülü saymak mümkün görünmemektedir. O, bir Ortodokstu ve hâkim olduğu coğrafya tamamen Ermenilerin yaşadığı bir bölge olmayıp pek çok etnik unsuru barındırmaktaydı. Philaretos, Samsat, Raban (Araban), Malatya, Harput, Palu, Anabarza, Elbistan, Göksun, Tarsus ve Keysun'u ele geçirip ırkdaşı Ermenilerle birlikte bölgedeki Bizans yönetimine son verdi. Antakya dahi Philaretos'un hâkimiyetine girdi.²⁰

Philaretos'un Maraş'tan Urfa'ya, Harput'tan Antakya'ya kadar uzanan bu beyliği bölgedeki ilk Ermeni siyasi teşekkülü idi. Bu sırada Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah (1075–1086), Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunuyordu. Philaretos, Ermeni asıllı bir Ortodoks Hıristiyan olmasına rağmen, hâkimiyeti altında bulunan Süryani ve Gregoryan Ermenilere çok kötü davranmaktaydı. Onun idaresinden memnun olmayan Hıristiyanların yardımıyla Süleymanşah, 1084'te Antakya'yı fethetti. Süleymanşah, Antakya'daki Hıristiyanlara adil davranarak, onlara her türlü serbestliği tanıdı. Hatta şehirde iki yeni kilise inşasına izin verdi.²¹ Philaretos ise Antakya'nın elden çıktığını görünce Kilikya'daki Katolikosluk merkezi olan Huni'ye çekildi.(Burası Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi yakınlarındaki Arıtış Kasabasıdır.) Ancak Selçukluların onu takip etmesi üzerine burada tutunamayarak Maraş'a geldi. Maraş'ın Türkler tarafından fethi üzerine Philaretos, Urfa'ya kaçmak zorunda kaldı. Philaretos, Türkiye Selçuklularına karşı Büyük Selçukluların yardımını elde edebilmek amacıyla Sultanı Melikşah'ın (1072–1092) huzuruna çıktı. Hatta İslamiyet'i kabul ederek sünnet oldu. Sultan Melikşah, Philaretos'u kendisine tabi kılarak vergi vermek ve elinde bulunan yerlerde sultan adına hutbe okutmak şartıyla Büyük Selçukluların vassalı olmasını kabul etti.²² Ancak muasır İslam ve

¹⁹ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987, s.75–78; Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar(Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına kadar)," **Tarih Araştırmalar Dergisi**, C. I. Sayı. I, Ankara 1963, s.4.

²⁰ Sevim, s.21-22; Koca, Selçuklu Ermeni İlişkileri, s.22.

²¹ Sevim, s.23.

²² Sevim, s.25

Bizans kaynakları Philaretos'un gerçekten Müslüman olmadığını belirtirken; Ermeni kaynakları, onu Ermeni milletine ihanet eden bir hain olduğunu kabul ederler.

Philaretos bir yandan Ermenilerin gözünden düşerken, diğer yandan da Anadolu Türklerinin düşmanlığını kazanmıştı. Bu yüzden hâkimiyetini kaybetti. Onun ortadan kalkmasından sonra komutanlarından Gabriel, Malatya'yı; Toros, Urfa'yı; Khog Vasil ise Raban, Rumkale ve Keysun'u ele geçirdiler. Bu komutanlar Haçlı Seferleri sırasında Latinlerle işbirliği yaptılar.²³

Kilikya Ermeni Baronluğunun Kuruluşu

Bizans İmparatorluğu ile Hamdaniler arasında devam eden savaşlar neticesinde Çukurova bölgesi Hıristiyanların eline geçmişti. Bizans komutanı Nikephoros Pokas Bizans Ordusu başkomutanı olarak Maraş, Hades, Tarsus, Adana, Ayn-ı Zerbe gibi şehirleri içine alan bölgeyi 965'te almıştı. Bizanslılar böylece Hamdanilerin elinden Suriye'nin kuzeyindeki ve Çukurova'daki bütün şehirleri ele geçirmiş oldular.²⁴ Bu başarılarından sonra Bizans komutanı II. Nikephoros Pokas (963-969) imparator ilan edildi. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bölgenin kahir ekseriyeti Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bunların bazıları Halep ve Şam taraflarına çekildiler. Geride kalan ve esir edilenlerle birlikte sayıları 200 bini bulan Müslüman ise Anadolu'nun batı uçlarına götürülmüş; bölgeye Doğu Anadolu bölgesinden ekseriyeti Ermeni olan Hıristiyan halk yerleştirilmeye başlanmıştır.²⁵ Daha sonra Orta Anadolu'ya iskân edilen Ermenilerin de Çukurova'ya inmeleri ile yörede Ermeni nüfusu artmıştır. Böylece Bizanslılar 250 yıldan fazla İslam bölgesi olan Çukurova ve çevresindeki şehirleri Müslümanlardan temizleyerek bir asimilasyon ve soykırım uygulamışlardır. Şimdiye kadar hiçbir zaman Ermenilerin çoğunlukta yaşamadığı bölge Ermeni yurdu yapılmaya çalışılmıştır. Nasıl olsa Doğu Anadolu Büyük Ermenistan'dı! Bir de Küçük Ermenistan'a ihtiyaç vardı. O da Kilikya'da olan Küçük Ermenistan'dı! Bu isim yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Kilikya taraflarına yerleşen Ermeni nüfusu o kadar fazlaydı ki bunların bir kısmı Suriye'ye doğru indiler. 969'da Mısır'ı ve arkasından da Suriye'yi ele geçiren Fatımî halifeleri Ermenileri ordularına aldılar. 1074'de Fatımî veziri olan Bedri'l-Cemali, Tell-Başır'den getirilmiş bir köle olarak Fatımi ordusunda yükselmişti. Onun mahiyetinde Çukurova ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden toplanmış ve Mısır'a getirilmiş 30 bin Ermeni kökenli asker

²³ Kaşgarlı, s.3-4.

²⁴ Simbat, s.2.

²⁵ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay., Ankara 2007, s.107.

vardı. Bunlar halife Mustansır (1036–1094) ve daha sonraki halifeler zamanında Fatımi devletinin siyasi tarihinde önemli roller oynayacaklardır.²⁶

Hetum Sülalesi: Bizans İmparatoru IX. Monomakhos (1042–1055), 1042’de Vaspurakan (Van gölü) bölgesinden Ardzruni sülalesine mensup Ortodoks mezhebine bağlı bir Ermeni soylusu olan Apılkarip’i Tarsus şehrine vali tayin etmişti.²⁷ Onun Ermeni asıllı olması, soydaşlarının bu bölgeye yerleşmesine neden oldu. Karabağ bölgesinin bir kısmına hâkim olan Hetum’un oğulları Oşin, Halgam ve Pazuni adlı üç kardeş, 1072’de kalabalık bir Ermeni kitlesiyle birlikte Çukurova’ya gelmişlerdi. Tarsus valisi Apılkarip’in tavsiyesiyle Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1081–1118) tarafından Lambron²⁸ (Nimrun) Kalesi Oşin’e babadan oğula geçmek şartıyla vermişti.²⁹ Bu bölgede Oşin’in varisleri Hetum Hanedanını kurmuşlardı.

Rupen Sülalesi: Doğu Anadolu’daki Vaspurkan Ermeni hanedanının son kralı II. Gagik, Bizans İmparatoru tarafından Kapadokya bölgesine sürgün edilmişti. Bu bölgede yaşayan Rumlar ile Ermeniler arasında nefrete dayanan düşmanlıklar vardı. Bu yüzden bölgenin Bizans metropoliti Markos, II. Gagik tarafından öldürülmüştü. Bu arada II. Gagik’in en küçük oğlu David ile Tarsus valisi Apılkarip’in kızı evlenmişti. Bir süre sonra David, Lampron kalesinde hapsedildi. Oğlunu kurtarmak amacıyla II. Gagik Tarsus’a geldiyse de dönüşünde Mantale oğulları adlı üç Grek kardeş tarafından yakalanıp hapsedilmiş ve bir süre sonra da öldürülmüştü.³⁰ II. Gagik’in öldürülmesi üzerine yakınları endişeye düşerek dağılırlarken, akrabalarından biri olan Rupen ve ailesi de 1080’li yıllarda Toroslar’a sığınmış ve Gormolos denilen bir köye yerleşmişlerdi. Kısa süre sonra hayatını kaybeden Rupen, Castalon manastırına gömülmüş ve ailenin liderliğine geçen oğlu Konstantin 1091 yılında Bizans idaresindeki Vahga Kalesini (Fekte) ele geçirmiş ve etraftaki Ermeni kitesini de başına topladı.³¹

Süleymanşah Dönemi: Çukurova’da bu olaylar olurken Türkler bölgeye girmişlerdi. Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah, Adana, Anazarba ve Misis’i 1083–84 ‘de fethetmişti. Tarsus da Süleymanşah tarafından fethedilmiş, şehre kadı ve hatip tayin edilmişti. Çukurova şehirlerini fetheden Süleymanşah halkın can ve mallarına dokunmayarak söz konusu şehirlere Türk garnizonları yerleştirerek bölgeden çekilmişti. O, bir

²⁶ Eymen Fuad Seyyid, ed- **Devletü’l- Fatımiyye fi Mısır**, Darü’l- Mısriyyetü’l- Lübnaniye, Kahire 1992, s.143150.

²⁷ Ersan, Selçuklular Zamanında s.108.

²⁸ **Lampron(Namrun- Namrin):** Mersin iline bağlı Çamlıyayla ilçesinde bulunan tarihi kale.

²⁹ Kaşarlı, s.5; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.108.

³⁰ Simbat, s.46.

³¹ Urfalı Mateos, s.80,156–158; Simbat,s.47;Hetum, s.1; Vahram, s.4; Ersan, Selçuklular Zamanında s.109.

süre sonra da Philaretos'un oğlunun idaresinde olan Antakya'yı da fethetmişti.³²

Rupen'in oğlu Konstantin'in hâkim olduğu coğrafya dağlık Toroslar olduğu için Selçuklular buralara kadar uzanmamışlardı. Konstantin çevrede bulunan Bizans kalelerini de ele geçirerek Rupenler sülalesinin siyasi teşekkülünü kurmuş oldu. Böylece, Çukurova bölgesinde iki Ermeni Baronluğu teşkil etmişti. Bunlardan biri, Bizans'ın Tarsus Valisi Apılgarip'in himayesinde olan Oşin'in derebeyliği; diğeri de Konstantin'in Vakha'da kurduğu baronluktu.

Çukurova'ya Haçlıların Gelişi ve Ermenilerle İşbirliği

I. Kılıç Arslan Dönemi: Bir yandan Türklere karşı Bizans'ın Papa'dan yardım istemesi diğeri yandan da aynı amaçla Ermenilerin imdat çağırılırları Avrupa'ya duyurulmuştu. Bu yardım çağırılırlarını alan Katolik dünyasının Haçlı orduları 1097'de İznik'i alarak Anadolu'nun iç kısımlarına doğru ilerlemişlerdi. Konya'ya ve buradan da Ereğli'ye ulaşan Haçlılar burada iki kola ayrılmışlardı. Bunlardan bir kol Danişmendlileri takip etmek amacıyla Kayseri'ye doğru ilerlerken diğeri bir kol ise Çukurova'ya yönelmişti. Çukurova'ya yönelenler Haçlı ordularının başkomutanları Aşağı Loren dükü Fransız Godefroi de Bullion'un kardeşi Baudouin ve Norman Bohemund'un yeğeni Tankred idi. Bu iki Haçlı komutanı maceraperest oldukları gibi birbirlerini de sevmiyorlardı. Biri diğeriinden önce yola çıkarak fazla kazanç, toprak ve nüfuz elde etmek istiyorlardı. Ana Haçlı ordusundan ayrılan Tankred, ahalsinin Ermeni ve Rum olduğunu düşündüğü Çukurova'dan ilerlemeye karar vererek Ermenilerle irtibata geçmişti. O böylece diğeri Haçlı ordusundan bağımsız hareket ederek toprak elde edebilecekti. Onun gibi benzer düşünceler peşinde olan Baudouin de İznik'te tanıştığı Bagrat³³ adlı bir Ermeni rehberliğinde, geçeceği yol güzergâhında yaşayan Ermenilerle irtibat kurarak Çukurova'dan geçmeyi düşündü. 14 Eylül 1097'de her iki Haçlı lideri de Ereğli'den hareket ederek Çukurova'ya yöneldiler. Daha hafif ve az kuvvete sahip Tankred, Gülek boğazından geçerek Tarsus'a yönelmişti. Daha ağır ve kalabalık kuvvetlere sahip Baudouin ise Ermeni Bagrat'ın rehberliğinde Oşin'in elinde olan Lampron kalesi üzerinden Tarsus'a ulaştı. Bu sırada ahalsisi Ermeni ve Rum ancak garnizonu Türk olan Tarsus, iki Haçlı komutanına birden direnemeyeceğini anlayan Türk askerlerinin çekilmesi üzerine Haçlılara teslim edildi. Baudouin ve Tankred arasındaki çekişmeden ikincisi erken davranarak Tarsus surlarına bayrağını dikmişti. Tankred'in gerisinde kaldığını düşünen Baudouin ona cephe alır. Ancak Tankred onunla savaşmaya cesaret edemeyerek Tarsus'u terk ederek Adana'ya doğru çekildi. Bu arada

³² Koca, Selçuklu Ermeni, s.22.

³³ Bagrat: Besni Ermeni sergerdesi Kogh Vasil'in kardeşi olup Ravendan kalesi beyi. Bkz. Kaşgarlı, s.34.

Türklerin idaresinde bulunan Adana'daki Türk garnizonu çekilmiş ve Hıristiyan ahali şehri Tankred'e teslim etmişti. Bu bölgede faaliyetlerde bulunan Oşin de Tankred'e Türklerin idaresinde olan Misis'i ele geçirmesini tavsiye eder. Bunun üzerine Adana'da bir temsilci bırakan Tankred Misis'e ilerler ve burayı da ele geçirir. Tankred'in arkasından ilerleyen Baudouin ise karısı ve çocuklarının bulunduğu ana orduya katılmak üzere Maraş'a giderken, Tankred da İskenderun üzerinden Amanosları aşarak Antakya'ya yaklaşan Haçlı ordusuna katılır.³⁴

Çukurova'da bu hadiseler olurken Haçlıların ana ordusu, Niğde-Kayseri üzerinden Komana (Şar) ve Göksun yolunu takip ederek 15 Ekim 1097'de Maraş'a ulaştılar. Maraş'ta Türk kuvvetlerinin başında olan emir Buldacı, I. Kılıç Arslan'ın çağrısı üzerine İznik müdafaasına katılmış ve bir daha kendinden haber alınmamıştı. Bu durumdan istifade eden Ermeniler ayaklanarak Türk idaresinden çıkmışlardı. Bölgeyi savunan Türkler de Haçlılar karşısında direnemeyip çekilince Maraş, Haçlıların eline geçmişti. Görüldüğü gibi Kilikya dağlarına yerleşen Ermeniler, Haçlıların Adana ve Maraş yöresine gelmeleri üzerine onlarla derhal irtibata geçtiler. Haçlıları kurtarıcı olarak karşılayan Ermeniler, onları Türklere karşı kışkırttılar. Bu yüzden de Kilikya bölgesini Türkler terk etmek zorunda kaldılar. Ermeniler ihanetlerine devam ederek Türklerin elinde bulunan Antakya ve Urfa şehirlerinin de Haçlıların eline geçmense yardım ettiler. Besni, Hısn-ı Mansur ve Samsat bölgesinde başta Kogh Vasil olmak üzere Ermeni sergerdeleri Haçlıları kurtarıcı olarak karşıladılar. Hatta Kogh Vasil, 1082-1112 tarihleri arasında Maraş'ı da içine alan bir Ermeni beyliği kurmuştu. Onun Antakya Haçlıları ile yakın irtibatı vardı.³⁵

Ermeniler Haçlılara en büyük yardımı Antakya'nın Haçlılar tarafından kuşatılması ve işgalleri sırasında yaptılar. Aşağı yukarı sekiz ay süren Antakya kuşatması sırasında Kilikya Ermeni sergerdeleri haçlılara iye, yiyecek ve mühimmat yardımı yaptılar. Ermeniler ve Süryaniler haçlı ordusunun yiyecek ihtiyacını karşılamıştı. Etraftan getirilen yiyecekler yüksek fiyatlarla haçlılara satılmıştı. Bunların yanında daha önce Antakya'nın Türklerin idaresine geçtiğinde kendilerinden her türlü hoşgörüyü ve yardımı esirgemeyen Türklere karşı öyle ihanetler ettiler ki bunlar kabul edilecek şeyler değildir. Şehri savunan Selçuklu valisi Yağısıyan şehri terk edip giderken bir Ermeni çiftçi tarafından kafası

³⁴Anna Komnena; *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s.332-333; Fulcher Of Chartres; *A History of The Expedition to Jerusalem (1095-1127)* (Translated by Frances Rita Ryan Sisters Of St. Joseph), The University of Tennessee Pres Knoxville, 1969, s.89; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.I, (Çev: F. Işıltan) TTK Yayınları, Ankara 1998, s.146.

³⁵Gesta Francorum; *The Deeds Of The Franks and The Other Pilgrims to Jerusalem*, (Edited by: Rosalind Hill), Reader in History in The University of London, Thomas Nelson And Sons Ltd, 1962, s.25-27; Fulcher Of Chartres , s.90-93; Simbat, s.50-51.

kesilmişti. Ayrıca Haçlıların kuşattığı Antakya surlarının bir kapısını açan Firuz adlı Ermeni'de büyük bir ihanet gerçekleştirmiş oldu. Ermeniler Türklere karşı Haçlılara her türlü yardımı yapmaya devam ettiler. Haçlılar Ermenilerin bu yaptıkları yardıma karşılık Ermenilerin lideri Konstantin'e Baronluk unvanı verdiler. Onu kontluk rütbesine yükselttiler.³⁶ Bundan sonra Çukurova bölgesinde bu baronluk unvanını pek çok Ermeni ileri geleni kullanmaya başladı.

Urfa'ya doğru ilerleyen Baudouin'in önünde rehberlik yaparak Ermeniler gittiler. Haçlılar Ermenilere büyük kötülükler yaparak onların bu yardımlarının karşılığını ihanetle ödediler. Haçlılar Urfa'da başta şehrin idarecisi Toros adlı bir Ermeni'yi öldürerek onlara büyük kötülükler yaptılar. Maraş'taki Ermeni asıllı Bizans valisi Thatul ise Haçlılardan kaçarak İstanbul'a kendini atabilmiştir.

Ermeniler Türklere karşı tarihte ilk ihanetlerini gerçekleştirerek Haçlı ordularına rehberlik yapmışlardı. Haçlılar onların yardımlarıyla Çukurova şehirlerini almışlardı. Ermeniler adeta “*kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez*” sözünü yerine getirerek Haçlılara karşı bütün yardımları yapmaktaydılar. Ermeniler Haçlıların bölgede kalıcı olmadıklarını bildikleri için onlara her türlü tavizi vermekteydiler. Ermenilerin bu hareketlerinden hem Türkler hem de Bizanslılar rahatsız olmuşlardı.

Lampron sahibi Oşin, 1097'de bölgeye gelen Haçlıları karşılamış ve onlara yardım etmiştir. Bu arada Bizans'ın valisi Tarsus'tan çekilince orayı Oşin'e vermişti. Ancak Oşin kendi oturduğu Lampron kalesi hariç Çukurova'daki diğer yerleri Haçlılara teslim etmişti. Hetum Hanedanı olarak adlandırılan Oşin'in kurduğu Baronluk, Rupenler'e bağlıydı.³⁷ Kilikya Ermeni Baronluğu sınırları içinde birçok soylu Ermeni asilzadesi barınmaktaydı. Bunlar Rupen Hanedanlığına bağlı olarak feodal şekilde varlıklarını devam ettirmekteydiler. Ermeniler sonradan geldikleri bu bölgeyi hızla Ermenileştirerek, buralarda yaşayan Rumları ve diğer Hıristiyan unsurları kovmuşlardı. Çukurova'nın düzlük ve dağlık bölgelerinde öncekiler de dâhil olmak üzere yeni kaleler inşa edip pek çok derebeylik kurarak bunların başında olan liderlere de baron adı verdiler.³⁸ Yukarıda da bahsi geçtiği gibi Çukurova bölgesinde bulunan Ermeniler, Philaretos'un tabiiyetine geçmişlerdi. Böylece Philaretos savaş yapmadan Çukurova bölgesini ele geçirmiş oldu.³⁹

Ermenilerin yardımı ile Çukurova şehirlerini tahrip ve işgal eden Haçlılar bölgeden Antakya tarafına savuştukları zaman Tarsus'ta Guinimer, Adana'da Welfo ve Misis'de de Tankred'in bıraktığı bir birlikleri kalmıştı.

³⁶ Gesta Francorum, s.28,37; Koca, Selçuklu Ermeni, s.23; Ersan, Selçuklular Zamanında s.116-117.

³⁷ Kaşgarlı, s.4-5.

³⁸ Kaşgarlı, s.32-33.

³⁹ Ersan, Selçuklular Zamanında, s.110.

Bu şehirler Bizans'ın 1104'de bölgeye gelen ordusu tarafından Haçlıların elinden alındı. Ancak 1107'de Antakya kontu Tankred Çukurova'ya bir sefer yaparak, Adana ve Tarsus'u geri aldı. Bu bölgelere Ermeniler yerleşmek istemekteydiler.⁴⁰ Ancak, Haçlılar Çukurova bölgesini Ermenilere vermeye hiç niyetli değillerdi. Ancak onlar Türklere karşı Ermenilerden faydalandılar. Haçlı kaynaklarında Ermenilerin Türklere karşı düşmanlığı açıkça vurgulanmaktadır.⁴¹

Ermeni baronu Konstantin 1100 yılında Feke'de ölmüş ve geride Toros ve Leon adlarında iki oğlu kalmıştı. Haçlıların, babası Konstantin'e verdiği baron unvanıyla tahta çıkan I. Toros (1100–1129) Bizans ile Haçlılar arasındaki çekişmeden istifade ederek 1110'da Anazarba'yı ele geçirdi. Bu sırada Çukurova bölgesindeki Tarsus, Adana ve Misis gibi yerler Haçlıların eline geçmişti. Bizanslılar, Haçlıların elinden bu şehirleri kurtarmalarına rağmen Toros'un elinde bulunan Anazarba'yı alamadılar. Toros, daha sonra çevredeki şehir ve kaleleri ele geçirerek Kilikya Ermeni Baronluğu'nu kurdu.⁴²

Haçlılar ve Ermeniler arasında yakın ilişkiler kuruldu. Ermenilerin Haçlılara yaptığı yardımlar başlangıçta Avrupa'da bir minnettarlık olarak anıldı. Papa VIII. Gregor (1118–1121) Ermeniler için “ *Hiçbir millet Ermeniler kadar kendi isteğiyle Haçlıların yardımına koşmamıştır. Ermeniler Haçlılara at, silah ve zahire vermişlerdir*” demektedir.⁴³ Ancak bir süre sonra Ermeniler Haçlılardan yakınmaya başladılar. Çünkü bölgede Haçlıların hâkimiyet kurmaları için Ermenilerin pasivize edilmesi gerekmektedir. Haçlılar Urfa'da Ermeni Toros'u öldürdüler, Maraş'ta Ermeni asıllı vali Thatul'u sürgüne gönderdiler. Urfa Haçlı kontu II. Baudouin, Ermeni Kogh Vasil'e ait Raban'ı zapt etti. Haçlılar, Bunların yanında Ermeni kilise, manastır ve mülklerine el koydular. Ermeni derebeyleri Haçlılar tarafından katledildi. Haçlılar Papa'ya yazdıkları mektuplarda “*Heretik (kâfir) Grek, Ermeni ve Süryanileri yok edemedik Gel bize! Sen otoritenle bizim kuvvetlerimizi kullanarak, hangisi olursa olsun bütün herezileri kökünden kazıyıp imha edeceksin*” dediler.⁴⁴ Ermeniler Haçlılara yardımları nedeniyle pişmanlıklarını bildirdiler. Ancak I. Konstantin'in oğlu Toros Haçlılarla yakın ilişkiler içine girmekten kaçınmadı.

⁴⁰ Ersan, Selçuklular Zamanında, s.115.

⁴¹ Gesta Francorum, s.37; Fulcher Of Chartres, s.94.

⁴² Koca, Selçuklu Ermeni, s.23; Mehmet Ersan, “XI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Çukurova'da Siyasi Durum”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. I, Konya 2000, s.313.

⁴³ Ersan, Selçuklular zamanında, s.116.

⁴⁴ Kaşgarlı, s.11.

Anadolu Selçukluları ile Ermeniler Arasındaki İlişkiler

I. Kılıç Arslan döneminde (1092–1107) Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde devam etti. Türklerin her türlü hoşgörü ve adil davranışı karşısında Ermeniler Haçlılarla işbirliği yapmakla birlikte Selçuklulara da yaklaşmışlardı. 1097’de Maraş’ı işgal eden Haçlılar 1103’te de Elbistan’ı da almışlardı. Bir süre sonra burada yaşayan Ermenilere zulüm yapmaya başladılar. Bunun üzerine bölgenin ileri gelen Ermenileri Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan’a başvurarak yardım istediler. Sultan Kılıç Arslan 1105’te Elbistan’a gelip, burayı Haçlılardan temizleyerek, Ermenileri onların zulmünden kurtardı.⁴⁵ 1103’te Danişmend Gazi’nin Antakya Haçlı Prenskepsi Bohemund’u esir aldığı dönemde Türkler Kilikya’ya bir sefer düzenlediler.⁴⁶

Sultan I. Kılıç Arslan’ın 1107’de ölümü Türkiye Selçuklu Devleti’nde bir sarsıntı meydana getirirken bu durumdan faydalanmak isteyen Haçlılar ve Bizanslılar, Türk topraklarına saldırdılar. Ermeni baronu I. Toros da boş durmayarak Selçuklu topraklarına karşı taarruza geçti. Ermeni saldırılarına karşılık vermek isteyen 12 bin kişilik bir Türk birliği - başlarında sultanları olmadığı halde-1108’de Kilikya’ya girerek Anazarba yöresinde Ermenileri bozup, çok sayıda tutsak aldıktan sonra Maraş bölgesine geri döndü. Türkler daha sonra Maraş-Elbistan arasında bulunan Pertus (bugünkü Bertiz bölgesinde bir kale) Kalesi’ni kuşattılar. Burası Keysun sahibi Ermeni Kogh Vasil’in elindeydi. İki taraf arasında yapılan savaşta Türkler başarısız oldular.⁴⁷

1107 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ölünce, ortaya çıkan otorite boşluğu sebebiyle Bizans ve Haçlıların yardımıyla Ermeniler Kilikya’da hâkimiyetlerini pekiştirerek Ermeni baronluğunu güçlendirdiler. I.Kılıç Arslan’ın ölümünden sonra Anadolu’da siyasi hâkimiyet Danişmendli Türklerine geçmişti Onlar da Ermenilerle mücadeleye devam ettiler. Bu arada Malatya Selçuklu meliki Tuğrul Arslan’ın Atabegi Belek Gazi, Ermenilerin Hısn-ı Mansur bölgesinde Türklere saldırıları üzerine Gerger’e bir sefer yaparak buradaki Ermenileri Hanzit’e sürmüştü.⁴⁸

Şahinşah Dönemi (1110–1116): I.Kılıç Arslan’ın yerine geçen oğlu Şahinşah’ın zamanında bir Türkmen grubu Çukurova’ya girerek Anazarba’yı bir kez daha sıkıştırmıştı. 1110–11 tarihleri arasında cereyan eden bu seferde Türkmenlere karşı koyamayan Ermeni baronu I.Toros, onların birçok tutsak

⁴⁵ Urfalı Meteos, s. 231; Süryani Mihail, s. 55; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s.151–152; Runciman, I, 150; Ernest Honigmann, “Maraş” *İA*, C.VII, MEB Yay., Eskişehir 1997, s.314.

⁴⁶ Süryani Mihail, s.47; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.120.

⁴⁷ Mehmet Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976, s. 15, Sevim, s.28; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.121.

⁴⁸ Sevim, s.29.

ve ganimetle geri dönmelerine göz yummak zorunda kaldı.⁴⁹ 1112-13'de Kilikya'ya bir kez daha giren Türkmenlere karşı koymak amacıyla bu defa Keysun hâkimi Kogh Vasil ordusunu göndermişti. Daha önce olduğu gibi I.Toros Türklerle savaşmaktan imtina etmişti. Ermenileri mağlup eden Türkmenler, Kogh Vasil'in askerlerine komutanlık yapan Tigran ve Aplasat adlı iki Ermeni ileri gelenini de öldürdüler.⁵⁰

I. Mesud Dönemi(1116–1155): I.Kılıç Arslan'ın ölümü ve arkasından Şahinşah'ın zamanında yukarıda izah edildiği gibi devam eden Selçuklu-Kilikya Ermeni ilişkileri, I.Mesud'un Danişmendliler tarafından Selçuklu tahtına geçirilmesi ile bir müddet sakinçe geçmişti. 1126'de Sultan Mesud, kendisine karşı saltanat kavgasına girişen kardeşi Melik Arab'ı mağlup etmişti. Ermeni Baronu I. Toros'a sığınan Melik Arap, Ermeni ve Türklerden bir kuvvet oluşturarak Mesud'u destekleyen Danişmendli Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i pusuya düşürerek tutsak almıştı. Ancak Emir Gazi'nin saldırısı ile Melik Arap'ın Türk ve Ermenilerden oluşan kuvveti dağıtılmış ve kendisi de Bizans'a sığınmak zorunda kalmıştı.⁵¹ 1129'da I.Toros ölünce yerine kardeşi I. Leon geçti.⁵² Bu durumu değerlendirmek isteyen Antakya Haçlı Prenskepsi II. Bohemund, 1130 Şubat'ında Ceyhan nehri kenarından kuzeye doğru ilerleyerek Misis'ten geçmiş ve Anazarba önlerine gelmişti. Aynı sırada Danişmendli Emir Gazi'de burada bulunuyordu. İki taraf arasında başlayan beklenmedik çatışmada Haçlılar ağır bir yenilgi aldıkları gibi hükümdarları da öldürüldü. 1131'de bir kez daha bölgeye gelen Emir Gazi, bu sırada Haçlıların yenilmesinden sonra güçlenen ve Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçiren I. Leon'un üzerine yürüdü. Bir kez daha Türkler karşısında yenilen Ermeni baronu, Emir Gazi ile bir barış anlaşması yaptı. Bu anlaşmaya göre o, Danişmendlilere her yıl vergi vermeye ve bir daha Türk topraklarına saldırmamaya yemin etti.⁵³

I. Leon verdiği sözleri tutmayarak vergi göndermediği gibi kendisine bağlı Ermenilerin Türk topraklarına saldırılarını da engellemedi. I. Leon 1135'de Haçlıların elinde olan Maraş ile Çukurova arasındaki yolun güvenliğini sağlayan Servendikar⁵⁴ Kalesini ele geçirdi. Ermenilerin, Amanos Dağlarındaki bu kaleyi ele geçirmeleri Haçlılar için bir tehdit olmuştu. Bu yüzden Antakya kontu Raymond, Ermenilerin üzerine bir sefer yaptı. Onun bu seferine Keysun ve Maraş Haçlı senyörü⁵⁵ Baudouin de

⁴⁹ Turan, s.151; Ersan, Selçuklular zamanında, s.121.

⁵⁰ Turan, 169; Ersan s.121.

⁵¹ Abu'l-Faraç, C. II, s.360; Ersan, s.122.

⁵² Simbat, s.52.

⁵³ Ersan, s.123

⁵⁴ **Servendikar:** Osmaniye'nin Hasanbeyli ilçesi sınırları içinde yer alan bu kale Savranda kalesi olarak bilinir. Bölge Hititler zamanından beri yerleşim alanıydı. Bu kale Ermeniler ve Haçlılar arasında devamlı el değiştirmişti.

⁵⁵ Maraş'taki Haçlı Hâkimiyeti ve Senyörlüğü için bkz: İlyas Gökhan, "Maraş Haçlı Senyörlüğü" **Türk Dünyası Araştırmaları**, 172, 71–106, (2008).

katılmıştı. Ermeniler bu defada Haçlıları yenmeyi başardılar. Ancak anlaşma yapmak bahanesiyle Antakya'ya davet edilen I. Leon, Haçlı hükümdarı tarafından yakalanıp hapse atılmıştı. Raymond, I. Leon'u Misis ve Anabarza'yı teslim etmesi ve 60 bin dahekan ödemesi ve bir oğlunu da rehin olarak göndermesi şartlarıyla serbest bıraktı. Ancak I. Leon, kurtulduktan sonra Haçlılarla yeniden mücadeleye başladı. Bu sırada Bizans İmparatorunun Çukurova'ya seferi nedeniyle Ermeniler ve Haçlılar anlaşmak zorunda kaldılar.⁵⁶

Çukurova şehirlerinin Haçlıların eline geçmesi ve bölgede onlara bağlı bir Ermeni baronluğunun kurulması, Bizans'ı oldukça fazla rahatsız etmekteydi. Ayrıca daha önce Haçlılar, Bizans İmparatoru Aleksios'la yaptıkları anlaşmaya sadık kalmamışlardı. Bu anlaşmaya göre Haçlılar Anadolu'da Türklerden aldıkları yerleri Bizans'a bırakacaklardı. Bunun yanında Haçlılar İmparatora vassallık yemini ederek tabii olacaklardı. Bu sözlerin tutulmaması üzerine babasının yerine İmparator olan II. İonnes Komnenos (1118–1143) Çukurova'ya biri 1137'de diğeri de 1142'de olmak üzere iki sefer gerçekleştirdi. İmparatorun seferlerinin sebepleri farklı gösterilmekle birlikte O, Haçlıları itaat altına almak ve Bizans topraklarını işgal eden Ermenileri cezalandırmak istemekteydi. Ayrıca Haçlıların onu İmadeddin Zengi'ye karşı birlikte sefer yapmak için çağırdıkları da iddia edilmektedir.⁵⁷

1137'de deniz yoluyla önce Antalya'ya daha sonra da Çukurova'ya yönelen imparatora engel olmak isteyen I. Leon, onu Silifke'de karşılamak istediye de başarılı olamayarak geri çekilmiştir. Bizanslılar Mersin, Tarsus, Adana ve Misis'i alarak Anabarza'ya geldiler. İmparator 37 gün sonra Anabarza'yı ele geçirdiğinde I. Leon Feke'ye kaçmıştı. İmparator çevredeki kaleleri alıp, birçok yerleşim yerini tahrip ettikten sonra Antakya tarafına gitmişti. Burada Haçlı kontlarından vassallık yemini alan imparator yeniden Ermenilerin üzerine yürüdü. Vahga (Feke) Kalesinde bulunan I. Leon'un yanında oğullarından Rupen ve Toros bulunmaktaydı. Diğer oğulları Mleh, Stephan ve Kör Konstantin Urfa hâkimi II. Joscelin'in yanına kaçmışlardı. I. Leon sığındığı Feke kalesinde İmparator tarafından esir edilmişti. Feke'den, Antakya'ya dönen İmparator, Haçlılar ile birlikte Şeyzer tarafına yürümüştü. Bu sırada Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesut Adana'ya bir hücum gerçekleştirmişti. Şehrin ahalisi ve piskoposu esir edilip Malatya'ya sürülmüştü. Bizans İmparatoru Çukurova ve Antakya seferini tamamlayarak İstanbul'a dönerken esir ettiği I. Leon ve oğullarını da yanında götürdü. Danişmendli Emir Gazi 1138-39'da Kilikya'ya girerek Bizans'ın eline geçen

⁵⁶Simbat, s.52–53; Ostrogorsky, s.350–351; Ersan, Selçuklular zamanında, s.124.

⁵⁷Calaude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler** (çev. Yıldız Moran), e Yay., İstanbul 1979, s.108-109; Koca, Selçuklu Ermeni, s.23; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.126.

Feke, (Vahga) Keban (Geben) ve Kızıldağ (Amanoslar) bölgesinde birçok yeri ele geçirdi.⁵⁸

Bizans imparatoru Kilikya Ermeni baronluğunu ortadan kaldırmış, I. Leon ve oğullarına yaşama hakkı tanıyarak onları İstanbul'da zindana atmıştı. İstanbul'da esir olan I. Leon'un önce oğlu Rupen sonra da kendisi öldü. Diğer oğlu Toros ise buradan kaçarak Çukurova'ya geri döndü. Bu arada 1137'de yarım kalan seferini tamamlamak ve bölgede Bizans hâkimiyetini güçlendirmek isteyen İmparator 1142'de yeniden Çukurova'da görüldü. Antep'in güney batısında Tell-Bâşir'e gelen ve burada Urfa kontu Joscelin'den bağlılık alan imparator, Antakya yakınlarında Bagras'a ulaştı. Antakya'da bulunan Haçlılardan olumlu bir davet alamayan imparator kışı geçirmek amacıyla Tarsus'a döndü. Tekrar Antakya tarafına yürüyen imparator Amanos Dağlarında yaban domuzu avlarken yanlışlıkla ayağına batan bir zehirli okla yaralanarak öldü ve yerine oğlu Manuel geçti. Böylece Bizans'ın Çukurova ve Antakya'ya Haçlılar üzerine düzenlediği seferler amacına ulaşmamış oldu.⁵⁹

İstanbul'dan kaçıp babasının baronluğunu ele geçiren II. Toros, Amuda⁶⁰ Kalesini ele geçirdi. Bir süre sonra Vahga da alınarak burada bulunan Grekler öldürüldü. Haçlılar da Bizans imparatorunun ölüp yerine oğlunun geçmesini fırsat bilerek Çukurova'da faaliyetlere başlamışlardı. Bunun üzerine yeni imparator Manuel, karadan bir ordu gönderdi ve donanmayı da bölgeye sevk etti. Çukurova'da yeniden Bizans idaresi sağlaştırıldı. Ancak II. Toros 1151'de Tarsus ve Misis başta olmak üzere Bizanslıların elinde bulunan yerleri alarak, imparatorun temsilcisi Tomas'ı da esir etmişti. Bu sebepten imparator yeni bir ordu göndererek Misis'de II. Toros'u kuşatma altına almıştı. Burada yapılan savaşta Toros, Bizans ordusu ile onlara yardım eden muhalif Ermenileri mağlup etti. Bizans komutanı esir edilirken Babaron⁶¹ senyörü Simbat (Oşin'in kardeşi), Partısrpert (Yenikale) senyörü Vasil, Baron Terin ve Baron Tigran öldürüldüler.⁶²1152-53'te II.

⁵⁸ Simbat, s.54; Abu'l- Faraç, II, s.375; Sadi Kocaş, **Türk Ermeni İlişkileri**, Truva Yay, Ankara 1970, s.34; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.128.

⁵⁹ Niketas Khoniates, s.26; İbnü'l-Kalanisi, s.276-277; Süryani Mikhail, s.121; Simbat, s.54; Gregory Abû'l- Faraç, C.II, s.377;Honigmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, s.131; Ostrogorsky, s.351;Runciman, C.II, s.182-184; Osman Turan, s.177; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.128.

⁶⁰ **Amuda(Hemite)**: Osmaniye-Kadirli yolunun 20 km.sindeki Hemite (Gökçedam) Köyü'nden bulunmaktadır. Ceyhan Nehri kenarında yer alan kale, verimli ovaya hakin bir noktada inşa edilmiş. Toprakkale, Tumlu, Bahçe Köyü Kalesi, Kastabala ve Yılan Kalelerini görebilecek konuma sahi olan bu kale Amonus Geçidi ve Kozan'dan Kadirli'ye giden stratejik kuzey-güney yolu ile Gökçedağ'ın yanından kuzeydoğuya Babaoğlan, Kum, Andırın, Geben ve Göksun'u bağlayan yolu da kontrol edebilmektedir. Kilikya tarihinde önemli bir yere sahip olan "Amuda" 1146-1148 yıllarında II. Toros tarafından idari merkez olarak kullanılmıştır. Bu kaleden 1212'de Wilbrond Von Oldenburg bahsetmektedir.

⁶¹ **Babaron**: Toros geçitlerinin güneyinde bir kale.

⁶²Ioannes Kinnamos, **Historia (1118-1176)**, (Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 2001, s.95; Simbat, s.55; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.131.

Toros Bizans ve onların yardımcıları Ermenilere karşı bir zafer kazanmış oldu.

Kilikya Ermeni Baronluğ'nun başında bulunan II. Toros; dağlardan inip Anazarba, Misis, Adana ve Tarsus'u işgal ederek Çukurova bölgesindeki Bizans komutanını mağlup ederek buradaki Bizans'ın hâkimiyetine son verdi. II. Toros, bu başarısı üzerine Türk topraklarına da saldırmaya başladı. Ermeni baronunun amacı Akdeniz'e kadar inmekti. Ermenilerin güçlenmesini istemeyen Bizans İmparatoru I. Manuel, Sultan Mesud'a Ermenilere karşı ittifak teklif etti. Ermenilerin güçlenmesinden çekinen sultan bu teklifi kabul ederek 1153'te Danişmendli Yağlıbasan ile birlikte Ermenilerin üzerine yürüdü. Türk ordusu karşısında dağlara sığınan ve geçitleri tutan Ermenilerin savaşmakta azimli olduğunu gören, sultan fazla kayıp vermemek için II. Toros'a bir elçi gönderip ona memleketini tahrip etmek için gelmediğini, işgal ettiği yerleri imparatora iade etmesini ve bunları yaparsa bir evlat ve dost muamelesi göreceğini bildirdi. Ermeni baronu gönderdiği elçisi vasıtasıyla sultana dost olduğunu ancak Bizanslılardan aldığı yerleri geri vermeyeceğini bildirdi. Sultan bu kritik anda Bizanslılar istediği için Ermenilerle savaşmamak için onlarla bir ittifak anlaşması yapıp geri çekildi. Ancak bu sultanın bir taktiği idi. 1154'de yeniden Ermeniler üzerine yürüdü. İmparator, sultana para ve hediyeler göndererek Ermenileri cezalandırmasını istemişti. Çukurova'ya inen Sultan Mesud, Misis, Anazarba ve Telhamdun şehirlerini ele geçirdi. Bu arada 3000 kişilik bir Türk birliğine komutanlık yapan Yakup Bey Amanos Dağları üzerinden Antakya'da bulunan Haçlılar üzerine sefer yaparken, bu dağların dar bir geçidinde Templier şövalyeleri ve Toros'un kardeşi Stephan'ın saldırısına uğrayarak öldürülmüştü. Ermeniler ile savaş halinde olan Selçuklu ordusunun, bölgede çıkan veba salgını sebebiyle hem askerleri hem de atları ve diğer hayvanları telef olmuştu. Bu durum karşısında sultan askeri mühimmat ve ağırlıkları bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Çekilen Selçuklu güçlerinin geride bıraktığı eşyaları ele geçirmek isteyen Ermeniler dağlardan inerek orduyu takibe başlasalar da bir netice alamadılar. Sultan Mesud da Bizans'ın isteği üzerine başlattığı bu seferin bir neticesini alamamış kayıplar da vermişti. I. Mesud hâkimiyeti süresince Ermenilerden fethettiği yerlere 77 Müslüman minberini kurdurmuştur.⁶³ Bu ifadeden sultanın fethettiği yerlerde 77 camii inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.

XII. yüzyılın ortalarına doğru Urfa Haçlı Kontluğu'na (1098–1144) son veren İmadeddin Zengi (1126–1146) ve arkasından gelen oğlu Nureddin Mahmud Zengi (1146-1174) Güneydoğu Anadolu bölgesinde Haçlı kalıntılarını temizlemişlerdi. Aynı dönemde Türkiye Selçuklu Sultanı I.Mesud da Maraş ve çevresini ele geçirerek Haçlıların bölgedeki varlığını

⁶³ Papaz Grigor, *Urfalı Meteos Vakayinamesine Zeyl*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 307–308. Simbat, s.56; Cahen, s.112;Kaşgarlı, s. 108–109; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.134.

ortadan kaldırmıştı. Maraş'tan başlayarak Urfa'ya kadar uzanan Haçlı hâkimiyet sahasında küçük Ermeni sergerdeleri vardı. Böylece Haçlılar ile birlikte Maraş, Ayıntap, Hısn-ı Mansur ve Urfa şehirlerinin etraflarındaki küçük hisar ve yerleşim yerlerinde Ermeni derebeylikleri kaldırılmış oldu. Sadece Fırat'ın batısında Rumkale'de Ermeni Katolikosluk merkezi 1292'e kadar varlığını sürdürdü. Bunun dışında Kilikya bölgesi hariç Anadolu'nun güney ve doğu kısmında Ermeniler siyasi hâkimiyetlerini kaybetmişlerdi. Bölgeye XIII. Yüzyılın ortalarında Moğolların gelmesi ile Ermeniler onların desteği ile bazı yerleri ele geçirseler de işgalleri kalıcı olmadı.

II. Kılıç Arslan Dönemi (1155–1192): Ermeniler; Türkler üzerlerine geldiklerinde barış istiyorlar geri çekildiklerinde ise ihanete başlıyorlardı. Sultan II. Kılıç Arslan'ın tahta geçtiği sırada Ermeniler Haçlılarla işbirliği yaparak birçok Türkü katlettiler.⁶⁴ Sultan da tahta geçmez Ermenilerle mücadeleye başladı.

1156'da Kilikya Ermeni prensinin kardeşi ve Karadağ (Amanoslar) senyörü Stefan (Stepan) Selçukluların elinde bulunan Maraş'a gelip adamlarını Ermeni ahalinin evlerine gizlemişti. Şehirde Türklerin yanı sıra Ermeni ve Süryani ahali yaşamaktaydı. Maraş'ı ele geçiren Ermeniler Türklerin gelmekte olduğunu haber alınca şehri yağma edip evleri ve götürmeyecekleri her şeyi yaktıkları gibi ahaliyi de yanlarına alıp kaçmışlardı. Şehirden kaçırılanlar arasında Türk, Ermeni, Süryani ahalinin yanında Bar Dionysius Çalibi adlı bir de Süryani papazı da vardı. Bu papaz günümüze ulaşmayan, Stefan ve Ermenilerin Maraş'ı işgali ve yaptıkların zulümleri anlatan, üç risale yazmıştır. Şehrin imdadına yetişen II. Kılıç Arslan yıkık ve harap hale gelmiş bir yerleşim yeri ile karşılaşmıştı. Geride kalan Hıristiyanlara iyi davranarak kaçan ve geri dönen Ermenilerin evlerine, çiftliklerine ve meyveliklerine dokunmamıştı. O, sadece Ermenilerle işbirliği yapan bir papazı öldürdü. Maraş üzerinden Keysun taraflarına yürüyen Selçuklu ordusu yerlerinden kaçan ahaliyi yeniden yurtlarına yerleştirdi. Selçukluların kararlılığı karşısında zor durumda kalan Ermeniler pişman oldular. Hatta Maraş ile Elbistan arasında bulunan Pertus⁶⁵ Kalesi Stefan ve kardeşi II.Toros'un rızasıyla II. Kılıç Arslan'ın dostluğunu kazanmak için Türklere teslim edildi.⁶⁶ Sultan Ermenilerin bu tutumu karşısında Pertus Kalesini yeniden onlara verdi. Ermenilerin Maraş'a

⁶⁴ Hocaoglu, s.16.

⁶⁵ *Pertus*: Kaynaklarda Partus, Bartus ve Pertus diye geçen kaledir. Ortaçağ'da Ermeniler tarafından işgal edilen Bertiz şehri ve kalesi önemli bir müstahkem yeri. Günümüzde bir bölge adını almış olan Bertiz, Kahramanmaraş'a bağlı olup Ahır Dağ'ının kuzey ve kuzeydoğu taraflarına düşmektedir. Bazı araştırmacılar Bartus'u yanlış olarak Andırın ile Geben arasında göstermektedirler. Bkz. İbn-i Furat, **Tarihu İbni'l-Furat**, C.V, (neşr. Hasan Muhammed eş-Şem'a), Basra 1970, s.260; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, s.61.

⁶⁶Urfalı Mateos, 315; Abu'l- Faraç,II, s.395; Vahram Vekâyinâmesi, s.13; Süryani Mihail, s.179; M. H.Yinanç, Maraş Emirleri, Nr. 6 (83), s.346; Turan, s.199.

saldırmasının intikamını almak isteyen II. Kılıç Arslan 1157'de Kilikya'ya girerek Anabarza önlerine kadar ilerleyerek Ermenilere zayıat vermişti.⁶⁷ 1165'de II. Kılıç Arslan, Elbistan ve Darende'yi Dânişmendlilerin elinden aldı. Bu sırada Ermeni Baronu Toros da Maraş'ı yağmalayıp 400 Türkü esir almıştı. Ermeni lideri bu esirleri, Nureddin Mahmud'un elinde bulunan Hıristiyanlarla değiştirmek için ona başvurarak onları teslim etmediği takdirde, Türkleri öldüreceğini bildirmişti. Bu yüzden Nureddin, Hıristiyanları fidye karşılığında salıvermiştir.⁶⁸

Ermeniler II. Haçlı Seferi öncesi hazırladıkları bir elçilik heyetini Papaya kadar göndererek Bizans'a karşı Katolik dünyasından yardım istemişlerdi. Bu arada Bizans İmparatoru I.Manuel Komnenos da Ermenilere karşı seferlere devam etti. Bizanslılar Ermenileri Çukurova'dan çıkarmak için Selçukluları da Ermenilerin üzerine saldırtmalarına rağmen başarılı olamamışlardı. 1158-59'da İmparator Ermenileri cezalandırmak için Çukurova'ya girdi. Onun ordusu Ermeniler tarafından işgal edilen Tarsus, Misis ve Anabarza'yı alıp onları ağır bir yenilgiye uğrattı. II. Toros bunun üzerine Haçlıları devreye sokarak imparatorun kendisine karşı politikasını yumuşatmasını başardı. O, İmparatorun huzuruna çıkarak tabii olduğunu belirtti. Bu arada Haçlılar da Bizanslılar ile ittifak yaparak Müslümanların üzerine yürümek istediler. Bölgede değişen şartlar, Bizans'ın Ermenilere karşı yumuşamasına neden olmuştu. Bizans da geleneksel politikasından vazgeçerek kendilerine bağlı bir Ermeni baronluğunun devam etmesini uygun bulmuştu. Ancak imparatorun Antakya'ya kadar varıp geri İstanbul'a dönmesinden sonra Ermeni baronu II. Toros yeniden saldırıya geçerek Anabarza ve Misis'i geri aldı. Haçlıların araya girmesi ile Bizanslılar ile Ermeniler tekrar barıştırıldı.⁶⁹

1168'de Kilikya Ermeni baronu II. Toros ölmüş ve yerine oğlu II. Rupen geçmişti. Ancak Toros'un kardeşi Mleh tahta hak iddia etti. Ermeniler arasındaki taht mücadelesine Nureddin Mahmud Zengi ve Haçlılar da karışmak zorunda kaldılar. Zengi'nin yardımı ile Kilikya'ya giren Mleh, Misis, Adana ve Tarsus'u ele geçirdi. Mleh'in başarılarından dolayı Ermeniler topraklarının bir kısmını ona terk etmek zorunda kaldılar. Mleh Haçlıların da olaya karışmalarına rağmen yeğeni II. Rupen'i öldürerek 1171'de baronluk makamını elde etti. Nureddin'in 1174'te ölümü ile desteksiz kalan Mleh Ermenilerin isyanı sonucu 1175'te öldürüldü.⁷⁰

⁶⁷ Ersan, Selçuklular Zamanında, s.142.

⁶⁸ Abu'l- Faraç, II, s.402.

⁶⁹Ioannes Kinnamos, s.16-24; Niketas Khonates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, (Çeviren: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 1995, s.70; Ostrogorsky, s.357; Cahen, s.113;Kaşgarlı, s.13;Ersan, Selçuklular Zamanında s.140-141.

⁷⁰ Kaşgarlı, s.13;Ersan, s.147

Ermeni Prensi Mleh öldürülünce yerine II.Toros ve Mleh'in kardeşleri olan (daha önce Maraş'ı işgal eden) Stephan'ın oğlu III. Rupen tahta çıktı. Haçlılarla yakın ilişkiler içine giren III. Rupen Kudüs'e kadar gitmişti. Yeni Ermeni lideri, Bizanslıların elinde bulunan Adana ve Misis'i ele geçirdi. Selçuklular ile Bizanslılar arasındaki Miryakefalon Savaşını (1176) fırsat olarak değerlendiren III. Rupen Türklere saldırmıştı. Yine II. Kılıç Arslan zamanında Maraş bölgesinde yaşayan Türkmenler Kilikya Ermenileri üzerine akınlarına devam etmekteydiler. Bunlara karşılık veren Ermeniler 1180'de Kilikya mıntıklarında hayvanlarını otlanan Türkmenlere saldırmışlardı. Bu sebeplerle Ermenilere bir ders vermek isteyen II. Kılıç Arslan, düzenleyeceği sefere Eyyübîleri de davet etmek için Kahire'ye bir elçi heyeti gönderdi. Selçuklulara yardım etmeye karar veren Selahaddin Eyyübî ordusu ile Maraş'a kadar gelerek, Ermenilerin üzerine Kılıç Arslan ile beraber yürüdü.⁷¹

Selahaddin Eyyübî ordusu ile Maraş gelerek buradan Kilikya üzerine yürürken, Kılıç Arslan'da Kayseri- Develi Karahisar (Yeşilhisar) üzerinden Göksu Nehrini geçerek Ermenilerin yaşadığı şehirlere saldırdı. Doğudan Eyyübîler batıdan Selçuklular III. Rupen'i sıkıştırdılar. Ona bağlı birçok kale ve şehir ele geçirildi. Bunun üzerine III. Rupen yanında bulunan Müslüman esirleri bırakarak, aldığı malları iade ederek, Selçuklu ve Eyyubilere de bol miktarda altın göndererek barış istedi. Onun bu isteğini kabul eden taraflar arasında Samsat'ta barış görüşmelerine geçildi. Yapılan anlaşmaya taraflar uyacaklarına dair yemin ettiler. Barış iki yıl geçerli olacaktı. Bu seferin tamamlanmasından sonra Selahuddin Eyyübî ordusuyla birlikte ülkesine dönmüştür.⁷²

1185'te Antakya kontluğunda karışıklıklar çıkmıştı. Antakya Prenskepsi III. Bohemund, Bizans imparatorunun kızı olan karısını boşayıp Sibylle adlı bir kadınla evlenmişti. Kendisinden sonra bu kadın hükümdar olacaktı. Bu durumu kabul etmeyen Haçlıların ileri gelenleri III. Rupen'in yanına gitmişlerdi. Bu arada III. Rupen, Lampron kalesi hâkimi olan Hetumlular ailesinin üzerine yürümüştü. Onlar da III. Bohemund'dan yardım istediler. Haçlı hükümdarı III. Rupen'in bölgede güçlenmesini istemiyordu. O, hile ile III. Rupen'i huzuruna davet edip tutukladı. Arkasından da Kilikya üzerine yürüyen III. Bohemund, III. Rupen'in kardeşi Leon'un şiddetli direnişi ile karşılaştı ve başarısız olarak geri döndü. İki taraf arasında yapılan anlaşma ile Servendikar, Tell-Hamdun ve Ciger⁷³ adlı kaleler ve 1000 altın

⁷¹ İbn Tagribirdî, **en-Nücumü'z-Zahire** (Neşr: M. Hüseyin Şemseddin), C.VI, Beyrut, 1992, s.24; Sümer, Çukurova, s.4; Kaşgarlı, s.112, Sevim, s.32.

⁷² Abu'l- Faraç, II, s. 426; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.147.

⁷³ **Ciger**: İskenderun Körfezinin doğu tarafında olan bir kale. Haçlı kaynaklarında Gigerium şeklinde geçmekte olup burada Osder adlı bir senyör bulunmaktaydı. Bu kale Leon'a Almanlar kral unvanı verdikten sonra ona verilmişti. Leon bu kaleyi 1214'te Hospitaller şövalyelerine satmıştı. Bkz. **Simbat Vekayinamesi**, Ed. Dulaurier'in notu.

dahekan karşılığında III. Rupen serbest bırakıldı. Ancak serbest kaldıktan sonra teslim ettiği şehirleri almak için yeniden saldırdı. III. Bohemund fazla bir şey yapamayarak bunu kabul etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra III. Rupen tahtı kardeşi II Leon'a bırakarak bir manastırda inzivaya çekildi.⁷⁴

II. Kılıç Arslan'ın saltanatının son yıllarına tesadüf eden 1186'da da Türkmenler Larende ve Ereğli üzerinden Anazarba'ya kadar ilerleyerek 36 bin Ermeni köle olarak alıp satmışlardı. 1187'de Rüstem adlı bir Türkmen Bey'i de 5 bin atlı ile Sis'e kadar girerek yağmalamıştı. Bunlara karşılık veren II. Leon, Maraş'a kadar sefer yaparak pek çok Türkü öldürüp intikam almıştı. Hatta Rüstem Bey'i de öldürüp Türkmenleri Amanos Dağlarında bulunan Servendikar Kalesine kadar kovalamıştı. Selçuklu topraklarına saldıran II. Leon Brakana Kalesini ele geçirip Silifke'ye oradan da Ereğli'ye kadar uzanıp yağma ve tahribattan sonra geri çekilmişti. Bu sırada Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ülkesini on bir oğlu arasında paylaşmış, onlar arasında başlayan saltanat kavgalarından dolayı Ermenilere karşılık verememişti.⁷⁵

Kilikya Ermeni Baronluğunun Krallığa Dönüşmesi

II. Kılıç Arslan'ın ölümü ve oğulları arasında devam eden saltanat mücadelesinden faydalanan II. Leon, etrafına topladığı kuvvetlerle harekete geçerek Ereğli ve Kayseri civarında bir kaleyi işgal etti. Ermeni lideri, bu başarısı üzerine "Büyük" veya "Muhteşem" unvanı alarak taç giydi. Ermeniler Selçukluların bu sıradaki vaziyetinden dolayı Bizans, Papalık ve Avrupa devletleriyle münasebetlere giriştiler. III. Haçlı Seferi sırasında Alman İmparatoru Friedrich Barbaros Konya üzerinden Silifke'ye doğru ilerlediği sırada, II. Leon adamlarını hediyeler, erzak ve silahlı bölüklerle ona göndermişti. Bu durumdan çok memnun olan imparator, II. Leon'a taç vermeye söz verdi. Ancak imparatorun 1190'da Silifke çayında boğularak ölmesi ile yerine geçen oğlu Friedrich von Schwaben, kendisini ziyaret eden II. Leon'un isteğine kulak asılmamıştı. Ermeni kontu Haçlıların gözüne girmek amacıyla 1191'de İngiliz Kralı I. Richard'ın Akka kuşatmasına destek gönderdi. Ayrıca o, Antakya kontu aleyhine faaliyetlere de devam etmekteydi. Antakya yakınlarında Selahaddin'in Haçlılardan alıp terk ettiği Bagras Kalesini II. Leon 1191'de alarak tamir ettirdi. Bundan sonra Antakya üzerinde de hâkimiyet kurmak isteyen II. Leon şehrin hâkimi III. Bohemund'u tutsak almasına rağmen, Antakya ileri gelenlerinin onu istememesinden dolayı amacına ulaşamadı.⁷⁶

Krallık tacını ele geçirmek amacıyla uğraşlarını devam ettiren II. Leon, Papa ve Alman imparatoruna başvurarak krallık sürecek kadar geniş

⁷⁴ Kaşgarlı, s.14;Ersan, Selçuklular Zamanında, s.149.

⁷⁵ Simbat, s.63; Sümer, Çukurova, s.4; Cahen, s.122;Ersan, Selçuklular Zamanında, s.150.

⁷⁶ Kaşgarlı, s.55;Ersan, Selçuklular Zamanında, s.153-154.

toprakları olduğunu ve Antakya kontluğunun da kendi vassalı olduğunu bildirdi. Doğu Hıristiyanları üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Papa Ermeni Katolikosluğu'nun kendisine bağlanmasını istedi. Bu sırada Alman imparatoru bulunan VI. Heinrich de bütün Akdeniz dünyasını hâkimiyet altına almak, kutsal ülkede Alman nüfuzunu kurmak ve Almanların doğu siyasetini hayata geçirmek amacıyla Ermeni baronunun isteğini yerine getirmeye karar verdi. Almanlar için Kudüs yolu üzerinde kendilerine bağlı bir krallığın bulunması hayati öneme sahipti. Alman imparatoru, Vali Konrad von Hildesheim ve Mainz başpiskoposu Konrad von Wittelsbach'ı, II. Leon'a krallık tacını giydirmek üzere Tarsus'a gönderdi. 1198'de Silifke'den Maraş'a kadar Ermenilerin elinde olan yerlerdeki bütün Ermeni din adamları ile feodalleri Tarsus'da bulunan Ayasofya Kilisesi'nde II. Leon'un taç giyme törenine katıldılar. Burada II. Leon Alman İmparatoruna vassallık yemini yaptı. Bu bağlılık 1225'te II. Friedrich tarafından yeniden onaylandı.⁷⁷ Alman imparatorundan başka Papa'nın hatta daha önce 1196-97'de Bizans İmparatoru III. Alexius'un (1195-1203) II. Leon'a taç gönderip kral unvanını verdikleri bilinmektedir.⁷⁸ Böylece kurulduktan yüzyıl sonra Ermeni baronluğu yine Haçlıların yardımı ile krallığa dönüşmekteydi. Ortaçağ'da İslam dünyasında Halife kendisine başvuran Müslüman emirlere bir takım unvanlar vererek onu hükümdar yapmaktaydı. Buna benzer uygulama Hıristiyanlarda da olup, bağımsız bir krallık kurmak istenildiğinde, taç giydirmek veya taç yollamak, bağımsız bir krallık kurulduğuna işaret eder. Taç bağımsızlık alametiydi.⁷⁹ Daha önce belirttiğimiz gibi 1196-67'de Bizans İmparatoru III. Alexius da II. Leon'a bir taç göndermişti. Bizans İmparatoru onu Haçlılara karşı kendi yanına çekmek istemekteydi.⁸⁰ Kral unvanı olduktan sonra bazen papalığa, bazen de Bizans'a bağlılığını bildiren II. Leon yayılcı bir politika izleyerek topraklarını Selçuklular ve Haçlılar aleyhine genişletmeye çalıştı. O, giriştiği mücadeleler neticesinde 1208'te Antakya'yı ele geçirmeyi başardı.⁸¹

II. Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki taht kavgalarından yararlanan II. Leon Selçuklu topraklarına saldırarak Melikşah'ın hâkim olduğu yerler üzerine yürüyerek onu mağlup edip, Ereğli'ye saldırdı. Yine Elbistan Meliki Mugiseddin Tuğrulşah'ın hâkim olduğu topraklara saldırarak onu kendine tabii etti. II. Leon'un büyük başarılar kazanarak Türklerden ve Bizanslılardan 72 kaleyi ele geçirdiği ileri sürülmektedir. Selçuklular Ermenilerin bu saldırılarına karşılık vermeye çalıştılar.⁸²

⁷⁷ Simbat, s.68-69; Ostrogorsky, s.382; Koçuş, s.35; Koca, Selçuklu Ermeni, s.26; Ersan, Selçuklular Zamanında s.156.

⁷⁸ Simbat, s.67; Kaşgarlı, s.55-56.

⁷⁹ Kaşgarlı, s.55.

⁸⁰ Simbat, s.67.

⁸¹ Ersan, Selçuklular Zamanında, s.100.

⁸² Koca, Selçuklu Ermeni, s.26; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.160-161

II. Rükneddin Süleymanşah Dönemi(1196–1204): Sultan II. Kılıç Arslan'ın 1192'de ölümü üzerine yerine oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmişti. Ancak 1196'da kardeşi II. Rükneddin Süleyman şah'a karşı tahtını kaybetmişti. Devrik sultan sürgüne giderken II. Leon'un ülkesine uğramıştı. O, sultanı saygı ve hürmetle karşılayarak bir ay süreyle misafir etmişti. Sultan Ermeni ülkesini terk edip giderken yine II. Leon onu uğurlamıştı. I. Gıyaseddin Keyhüsrev bir müddet Anadolu'nun doğusunda dolaştıktan sonra Sinop üzerinden İstanbul'a giderek Bizans İmparatoruna sığınmıştı. II. Rükneddin Süleyman Şah, Selçukluların taht kavgalarından faydalanarak topraklarını genişletmeye çalışan Ermenileri cezalandırmak amacıyla harekete geçti. 1199'da Kilikya üzerine yürüyen sultan Adana'ya kadar olan yerleri ele geçirdi. Sultanın bu seferine Selçukluların yanında katılan Lampron prensi Oşin, II. Leon topraklarından pek çok mal-mülk ve 500 kız ele geçirerek Lampron'a götürmüştü. Bu durum Ermenilerden iki ileri gelen aile arasındaki bir rekabetin sonucuydu. Sultan Ermenileri Kilikya'nın güneyine sürerek, II. Leon'un düşmanı olan Lampron hâkimi Oşin'le dostluk kurarak Adana'ya kadar ilerlemişti. Türklerin bu başarısı üzerine Ermeni Kralı II. Leon, Selçuklulara tabi olmayı, sultan adına para bastırmayı, hutbe okutmayı ve vergi vermeyi taahhüt ederek barış anlaşması imzaladı.⁸³

I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205–1211): II. Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümü üzerine ilk başlarda yerine geçen oğlu III. Kılıç Arslan (1204–1205) zamanında Selçuklulara tabi olmaya ve haraç vermeye devam etti. 9 yıl İstanbul'da sürgün hayatı yaşayan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya üzerine yürüyerek yeğeni III. Kılıç Arslan'ı tahtan uzaklaştırarak sultan olmuştu. Bu durumlardan istifade eden Ermeniler, Türk topraklarına yeniden saldırıya başladılar. Selçuklularla Eyyübîler arasındaki ticari yolu kestiler. Bunun üzerine I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Ermeniler üzerine yürümek amacıyla Halep Eyyübî hükümdarı Melik'üz-Zâhir ile ittifak yaptı. Ermeniler 1205'te Göksun'a baskın yapıp Elbistan'ı kuşatmışlar ve Halep'e kadar akınlar düzenlemişlerdi. Melik'üz-Zâhir bu sırada Müslümanların elinde bulunan ve Ermenilerle sınır olan Derbsak'a⁸⁴ asker ve erzak yollayıp komutanlarından Meymûn el-Kasrî'yi buraya yolladı. Bunlara saldıran Ermeniler Eyyubi kuvvetlerini yenip erzakları ele geçirip esir aldıkları Müslümanları öldürdüler. 1208–09 'da Melik'üz-Zâhir, komutanlarından Seyfeddin b. Alâeddin(Alâmeddin) Candar ve İzzeddin Aybek'i Selçuklulara yardıma gönderdi. Birleşik Selçuklu ve Eyyübî ordusu Ermenilerin elinde bulunan Pertus Kalesi'ni yeniden ele geçirdiler.⁸⁵

⁸³ Simbat, s.74–75;Kaşgarlı, s.112, Turan, s.250,251; Sevim, s.33;Ersan, Selçuklular Zamanında, s.162

⁸⁴ **Derbsak:** Kırıkhan yakınlarında bir kale.

⁸⁵ Ebü Şâme, Şehâbeddin Ebi Abdurrahman b. İsmail, **Zeylû'r-Ravzateyn**, (neşr. es-Seyyid Azîz el-Attar el-Hüsaynî) Darü'l-Ceyl, Beyrut 1947, s.53; İbnü'l-Adîm, **Zubtetü'l-Haleb min Tarihi Haleb**, C. II, (neşr S. Zekkar), Darü'l- Kütübi'l- Arabiyye, Kahire, 1997, s.629; İbnü'l-Fırat, **Tarihu İbnü'l-Fırat**, C.V, (neşr. Hasan Muhammet Eş Şema), Bağdat 1970, s. 82; İbn-i Tagribirdi, **en-Nücumü'z-Zahire Fi Müluki Mısır ve'l-Kahire**, C.IV, (neşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1992, s.168.

II. Kılıç Arslan tarafından fethedilen fakat Ermenilere iade olunan Pertus Kalesi'nin alınması sonrasında Ermeni Prensi II. Leon'un oğlu Gregori de tutsak edildi. Ermeniler bir kez daha barış isteyerek Selçuklu Sultanı'nın hâkimiyetini kabul ettiler. I. Gıyaseddin Keyhüsrev böylece Maraş bölgesini Ermenilerden tekrar alarak daha önce burada oluşturulan Selçuklu uç beyliğinin başına Nusretüddin Hasan Bey'i getirdi.⁸⁶

I. İzzeddin Keykavus Dönemi (1211–1220): Ermeniler Selçuklu devletinin iç işlerine karışarak I. İzzeddin Keykavus ile kardeşi Alâeddin Keykubâd arasındaki taht kavgasında ikincisinin yanında yer aldılar. Alâeddin Keykubâd Kayseri'de daha yeni tahta çıkan ağabeyini kuşatmıştı. O, Erzurum meliki olan amcası Mugîseddin Tuğrulşah ve Kilikya Ermeni prensi II. Leon'nu da yanına alarak sultana karşı harekete geçmişti. Alâeddin Keykubâd kendisine destek vermeleri hakkında Ermenilere Kayseri ve çevresini vaat edilmişti. Kayseri'yi kuşatan Alâeddin Keykubâd ve müttefikleri sultanı zor durumda bırakmışlar ve kuvvetlerini zayıflatmışlardı. Sultan kuşatmayı yararak Konya'ya gitmeyi ve uçlardan topladığı kuvvetlerle tahtını korumayı düşünüyordu. Bunu adamlarına açıklayınca onlardan biri olan Kayseri valisi Celâleddin Kayser, Alâeddin Keykubâd'ın müttefiklerini ondan ayırmak amacıyla sultandan izin istedi. Yanına aldığı 12 bin Mısır altını ile önce Ermeni kralı II. Leon'un yanına giderek onu bu ittifaktan vazgeçirmeye çalıştı. Ona Alâeddin Keykubâd'ın babasının, Mugiseddin Tuğrulşah'ın da kardeşinin mülkünü almak istediğini belirterek; kralın Selçuklu ülkesinde hiçbir hakkı olmadığı halde niçin böyle yaptığını anlayamadığını ve onun çekip gitmesini ve memleketine bakmasını söyledi. Ermeni kralına ayrıca tahtın Keykavus da kaldığı takdirde Ermeni kalelerinin erzak ihtiyacı için 2000 müdd⁸⁷ buğday verileceğini ve sultanın hayatta kaldığı müddetçe ona hiçbir zarar vermeyeceğini belirterek getirdiği paraları da verdi. Ermeni kralı sultandan verdiği sözlere karşılık bir yazılı kâğıt verilmesini talep etti. Kayseri valisi Ermeni elçi ile beraber sultanın huzuruna vararak bu belgeyi aldı. Böylece Ermeni kralına para, erzak ve ülkesine I. İzzeddin Keykavus'un saltanatı boyunca dokunmayacağına dair bir ahitname verilerek I. Alâeddin Keykubâd'a verdiği destek kesildi.⁸⁸ Böylece I. İzzeddin Keykavus tahtını kurtarmıştı. Bu saltanat kavgası sırasında Ermeni Kralı II. Leon fırsatları da değerlendirerek Selçuklu toprağı olan Lülüve⁸⁹, Ereğli ve Larende'yi işgal etmişti. Ermenilerin anlaşma maddelerine uymaması üzerine sultan onlara verdiği taahhüdü bozarak II. Leon'a savaş açtı. Ermeni kralı sultana karşı Haçlılardan yardım istedi. I. İzzeddin Keykavus kısa süre içinde Ermenilerin işgal ettiği Lülüve, Ereğli ve

⁸⁶ Turan, s.287.

⁸⁷ Müdd: 70 ile 500kg arasında olan bir ağırlık ölçüsüdür.

⁸⁸ Cahen, s.130; Koca, I. İzzeddin Keykavus, s.22–23; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.159-160.

⁸⁹ Lülüve: Ulukışla Kalesi

Larende'yi fethetti. Arkasından da daha önce babasının aldığı ve sonradan Haçlılar tarafından işgal edilen Antalya üzerine yürüdü.⁹⁰

Ermeni Kralı II. Leon, Selçuklu ordusunun Antalya'yı fethi sırasında, Türk topraklarına karşı saldırıya geçmiş ve bazı yerleri işgal etmişti. I. İzzeddin Keykâvus, Antalya'nın fethini müteakip Ermenileri cezalandırmak için Maraş'a hareket etti (1216). İbn Tagribirdî, Haleb Eyyübî hükümdarı Melikü'z-Zâhir'in de Ermenilerin üzerine sefere çağrıldığını, ancak onun Selçukluların Haleb'i alma ihtimaline karşı katılmadığını yazmaktadır.⁹¹ Sultan kendisinin Maraş üzerinden Kilikya'ya girmesini, Eyyübîlerin ise Antakya üzerinden Çukurova'ya saldırmasını istemişti. Kahire Eyyübî hükümdarı olan amcası Melikü'l-Adil'in girişimlerinden dolayı Melikü'z-Zâhir Selçuklulara yardım etmedi. Bu arada Ermeniler de Melikü'z-Zâhir'e kıymetli hediyelerle elçi göndererek ittifaktan onu vazgeçirmişlerdi.⁹²

I.İzzeddin Keykâvus'un Eyyübîlerden yardım alamayınca tek başına Ermenilerin üzerine yürümeye karar verdiği görülür. Sultan ordunun Kayseri'nin doğusunda Zamantı Kalesi yakınlarında bulunan Yabanlı Ovası'nda toplanmasını emretti. Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey'e de haber gönderilerek Antakya üzerinden Ermenilere saldırmasını istedi. Nusretüddin Hasan, Maraş'tan yola çıkarak Amik Ovasını boydan boya geçip Haleb Eyyübîlerine bağlı olan fakat içinde Ermenilerin yaşadığı Balat'ı kuşattı. Kale şiddetli bir muhasara ile ele geçirilerek içinde bulunan Ermeniler cezalandırıldı.⁹³ Maraş Emirinin Balat'ı alarak içindeki ahaliyi cezalandırdığı haberi Ermeniler tarafından Haleb'e ulaştırılınca, Melikü'z-Zâhir bu durumdan endişe duymuştu. O, Selçukluların gerçek niyetinin Halep toprakları olduğunu zannetmişti. Bunu haklı çıkaracak işaretler de yok değildi. Ancak, I.İzzeddin Keykâvus Ermenilerin Balat'ı bir üs olarak kullandıklarını, Müslüman tüccarlara saldırarak mallarını yağmaladıklarını ve ele geçirdikleri malları burada sakladıklarını, ayrıca onların Kilikya Ermenilerine yardım ettiklerini ve bundan dolayı da Maraş Emirinin Balat'a girmesini istediğini ifade etti. Selçuklu sultanı, Melik'üz- Zâhir'in gönlünü almak için ondan özür bile diledi.⁹⁴

İzzeddin Keykâvus kendisi de Ermenilerin elinde bulunan kaleler üzerine sefere çıktı. Balat'tan dönen Maraş Emiri de bu sefere iştirak etti. Selçuklu kuvvetleri sefer hazırlıklarını Yabanlı Ovası'nda yaptıktan sonra

⁹⁰ Ersan, Selçuklular Zamanında, s.168.

⁹¹ İbn Tagribirdî, VI, s.188.

⁹² Koca, I. İzzeddin Keykavus, s.40.

⁹³ Turan, s.313; Cahen, s.132.

⁹⁴ Koca, I. İzzeddin Keykavus, s.41-42; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.169.

Ermeni sınırını Kösi-dere⁹⁵ ve Gökerin⁹⁶ üzerinden geçerek Göksun'a⁹⁷ uğrayıp Çinçin⁹⁸ Kalesini kuşattı. Mancınıklar kurularak kaleye ve şehre taşlar fırlatıldı. Çaresiz kalan kale halkı sultanın teslim teklifine üç günlük mühlet isteyerek cevapladılar. Eğer bu sürede II. Leon'dan yardım gelmezse hiçbir şart ileri sürmeden teslim olacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine sultan kaleye taş atan mancınıkların durdurulmasını istedi. Kale halkı Ermeni kralına başvurmuş, o ise kendi başının çaresine düştüğü için yardıma gelemeyeceğini ve dilediklerini yapmakta serbest olduklarını bildirmişti. Bu durum üzerine Çinçin halkı sultana haber göndererek canlarına, aile ve çocuklarına dokunulmaması şartıyla kaleyi teslim edeceklerini bildirdiler. Sultan Çinçin Kalesinin âmânla teslim edildiğine dair bir ferman hazırlattı. Kale halkı gönderilen ferman üzerine huzura geldiler. Bu arada kale kapıları açılarak Selçuklu sancağı kale burçlarında dalgalandırıldı. Divan naipleri kaleye çıkarak ele geçirilen silah, zahire ve diğer eşyanın durumuna bakarak ihtiyaç olduğu kadar aldılar. Kaleye muhafızlar ve kale komutanı konulduktan sonra fetih tamamlanmış oldu.⁹⁹

Çinçin Kalesinin fethedilmesinden sonra Selçuklu ordusu Haçin¹⁰⁰ Kalesini kuşattı. Kalenin etrafına mancınıklar kurularak içeriye güller yağdırıldı. Ayrıca Antalya'nın fethinde çok iş gören ve üzerine 10 kişinin

⁹⁵ *Kösi-dere*: Köstere diye bilinen yer, Kayseri'ye bağlı şimdiki Tomarza kazasının bulunduğu bölgenin adıdır.

⁹⁶ *Gökeri, Göğeri, Gökerni* gibi okunan burası Köstere'nin merkezi olan Tomarza'nın kuzey doğusunda bulunan bir yerin adıdır. Burada Ermenilere ait bir manastır da bulunmaktaydı.

⁹⁷ Kaynaklarda açıkça belirtilmese de Selçuklu ordusu Göksun üzerinden Ermenilerin elinde bulunan topraklara girmiştir. Süryani Mihail'in eserine eklemeler yapan adı bilinmeyen bir müstensih 1218 olarak verdiği I. İzzeddin Keykâvus'un Ermeniler üzerine düzenlediği sefer sırasında Selçuklu ordusunun Geben'e ulaşmadan önce Kogison'a geldiğini yazmaktadır. Bkz. **Süryani Mihail**, s.296.

⁹⁸ *Çinçin*: Burası Andırın'ın Geben kasabası ile Göksun'un Değirmendere kasabası arasında bulunan ve Çamurlu köyüne yakın, halen köylülerin "*Çinçin Boğazı*" olarak adlandırdıkları geçidin adıdır. Ancak burada bir kale kalıntısı olmamakla birlikte köylüler bir takım yerleşim harabelerinin bulunduğunu ifade etmektedirler. Daha sonra Alâeddin Keykubâd da Çinçin üzerinden Ermenilerin üzerine yürümüş ve bu kaleyi ele geçirmişti. Mustafa Onar'ın, *Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli*, adlı eserinin 24. sahifesinde de Çinçin kalesinin yeri Geben ile Değirmendere arasında gösterilmiştir. Bu değerli araştırmacı önemli bir yanlışı da düzeltmiştir. Bundan dolayı onu kutlamamak elde değildir. Bu konuyu anlatan birçok araştırmacı doğal olarak mevki bilmedikleri için ana kaynaklardaki hataları tahmin edememişlerdir. Çinçin olarak okunan yer Hancin, Kancin olarak okunan yer ise Hacin'dir. Texier Çinçin'in Göksun yakınlarında Toroslar'ın doğu yamacında yapılmış dikkat çekici bir yer olduğunu yazmaktadır. Eskiden Göksun Maraş yolu Değirmendere üzerinden geçip Çinçin Boğazı denilen yer üzerinden Çukurhisar'ı takip ederek Fırız üzerinden geçirdi. I. Haçlı Seferi'nde ordunun esas kısmı bu yolu takip etmişti. Bkz. Charles Texier, **Küçük Asya**, C.III, (çev. Ali Suat), (hazr. Kâzım Yaşar Koprman, Musa Yıldız), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara 2002, 140-141; Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, Adana Valiliği Yay., Adana 2002, s.24.

⁹⁹ İbn Bibi, **el-Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçukname)** C. I (çev. M. Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.184-185; Yazıcızâde Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk** (hazr. A. Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s.287-288; Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 42.

¹⁰⁰ *Haçin*: Bugünkü Adana'nın Saimbeyli ilçesi.

çıkabildiği geniş ve yüksek merdivenler de kalenin duvarlarına yanaştırılmıştı. Selçuklu ordusunun bu şiddetli kuşatmasına rağmen içeridekilerin şiddetli bir direniş yaparak kolayca pes etmeyecekleri anlaşılmıştı. Bu arada Selçuklu kuvvetlerinin üstünlüğü, taş atan mancınıkların ve okçuların ok atışları, içeridekilerin dışarı çıkmalarına engel oluyordu. Selçuklu askerleri yüksek merdivenlerin yardımı ile kaleye girmeyi başarıp kapısını açmışlar ve içeridekileri etkisiz hale getirip teslim almışlardı. Sultan kaleye komutan (dizdar) ve muhafızlar tayin etti.¹⁰¹

Haçin Kalesinin fethinden sonra sıra Geben Kalesine gelmişti. Selçuklular ile Ermeniler arasında en şiddetli çatışma burada vuku'ya geldi. Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey de yanında olduğu halde Geben Kalesi üzerine yürüyen sultan I. İzzeddin Keykâvus burada sert bir direnişle karşılaştı. Bu sırada yaşlanmış ve hasta bir durumda olan Ermeni prensi II. Leon ise ordusunun başına baron Konstantin'i tayin etmişti. Bu adam ve diğer Ermeni iler gelenleri Geben Kalesinin üzerinde bulunan bir dağın başındaki Şoğagan Manastırı'nda karargâh kurup, Selçuklu ordusunu beklemeye başlamışlardı. Sultan 3000 seçme askerle Emir-i Meclis Mübârizüddin Behramşah'ı öncü birliklerin başında Ermenilere karşı gönderdi. İki Türk askeri ise Ermeniler hakkında keşif yapmaya çalışırken pusuya düştüler. Atlarından düşürülen bu askerler yakında bulunan bir köprüye sığınmışlardı. Burası Geben kalesi yakınından akan ve Ceyhan'a dökülen Körsulu Çayı üzerindeki bir köprü olmalıdır. Ok, kılıç ve gürzleriyle kendilerini savunmaya çalışan bu askerlerin durumu haber alınca onlara yardım amacıyla 100 seçme süvari gönderildi. Bu durum Mübârizüddin Behramşah'a da bildirildi. Yeri tespit edilen Ermeni ordusunun durumu sultana iletilmiş ve neticede sultan ordunun harekete geçmesini emretmişti. Sultanın saldırı emrini çavuşlar, Türkçe olarak askerlere duyurmuşlardı. Selçuklu ordusu Melheme Ovası'nda¹⁰² merkez, sağ ve sol kol olmak üzere üçlü savaş düzenine geçmişti. Diğer taraftan Ermeni güçleri de ovaya inmişti. İki taraf arasında devam eden şiddetli çatışmada Mübârizüddin Behramşah sultanın gelmesini beklemeden ileri atılmış ve kıyasıya bir çatışma başlamıştı. Bu arada çatışma alanına yetişen sultan, şiddetli bir şekilde Geben Kalesinin kuşatılmasını da istemişti. Haçin Kalesinin kuşatılmasında olduğu gibi mancınıklar ile kalenin içine güller yağdırılmaya başlanmıştı. Kalenin senyörü baron Leon ile kalenin içinde bulunan diğer Ermeni şefleri ani bir çıkış hareketi yaparak Selçuklu ordusunun saflarını yarararak mancınıkları yakıp kaçmışlardı. Bunun üzerine I. İzzeddin Keykâvus kaleyi kuşatmaktan vazgeçerek onları takip etmek için

¹⁰¹ Yazıcızâde, s.288;Koca, I. İzzeddin Keykavus, s.43.

¹⁰² *Melheme Ovası*: Burası Geben kalesinin aşağı tarafında olup Azgıt kalesinin kuzeydoğusunda bulunan ve şimdi yöre halkının Mehelepçik (Mehlepçik) dedikleri ovanın adıdır. Mehelep ya da Mehlep adı verilen ağaç bir meyve çeşidi olup kiraza benzemektedir.

ovaya indi ve İzdi'de¹⁰³ Ermeni orduları başkumandanı Konstantin ile bir meydan savaşına tutuştu. Selçuklu ordusu süratli bir çevirme hareketi ile Ermenileri kıskaç içine aldı. Daha sonra Ermeni başkomutanı olan baron Adan, Selçuklu ordusunun fazlalığı yüzünden Konstantin'e yardım edemedi. Ermeni ileri gelenlerinden Kyr İsak (Gersak), Vasil (Azil), Oksentz ve bazı komutanlar esir edildiler. Bu arada Mübârizüddin Behramşah Ermenilerle kahramanca vuruşup, baron Konstantin'i yere düşürüp esir almıştı. Yine Oşin ve Noşin adlı baronlar da esir alınarak bütün esirlerle birlikte sultanın huzuruna gönderildi. İki taraf arasındaki çatışma sabahtan akşama kadar devam etti. Gece olunca Ermeniler karanlıktan faydalanıp kaçtılar. Ermeni ordusunun geri kalan kısmı tamamen imha edildi. Bundan sonra Ermeniler takibe alınmış ve yakalananlar da ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Geben Kalesi alınamamakla birlikte Selçuklular Ermenilere karşı büyük bir zafer kazanmışlardı. Sultan, kış ayları yaklaştığından ertesi yıl yeniden sefere çıkmak amacıyla Kayseri'ye dönme emri verdi. I. İzzeddin Keykâvus'un amacı Ermeni meselesini tamamen çözmektir. Ermeni prensi sultanın kararlılığını görünce barış istemek zorunda kalmış ve Selçuklulara tabi kalacağına dair yemin etmişti.¹⁰⁴ Bunun üzerine Sultan Ermenilerin barış ve tabiiyet teklifini kabul etti. Yapılan anlaşma gereğince Ermenilerden fethedilen Haçin, Çinçin kaleleri ile Geben Kalesi etrafındaki topraklar onlara iade edilirken, daha önce onların işgal ettikleri Ulukışla, İsovra Çayı ve Lozad (Lauzad)¹⁰⁵ geçidi gibi yerler Selçuklulara teslim edildi. Ermenilerle Selçuklular arasında anlaşmanın yapılması ile kervan yolları açılmış ve iki tarafın tüccarları gelip gitmeye başlamışlardı.¹⁰⁶

I. İzzeddin Keykâvus'un Ermeniler üzerine düzenlediği bu sefer esnasında Selçukluların eline önemli ölçüde ganimet geçmiştir. Bu ganimetlerin fazlalığından Kayseri'de bir baş sığır ve at iki dirheme, beş altı baş koyun bir dirheme, bir Ermeni erkek kölesi ve cariyesi ise 50 akçeye satılmıştır. Kayseri'ye zaferle ulaşan ordunun gelişinden dolayı şehirde şenlikler yapıp, başarı kazanan beylere hediyeler verilip, iktâlar dağıtılmıştır. Ayrıca sultan başarısından dolayı Mübârizüddin Behramşah'a kendi elbisesini giydirip onu beylerbeyi rütbesine çıkarmıştır.¹⁰⁷

Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un bu ezici zaferinden sonra yukarıda da değindiğimiz gibi Ermeni kralı II. Leon sultana uzun bir mektup ve

¹⁰³ *İzdi*: Şeklinde kaynaklarda yazılı olan bu yerin de Geben ile Andırın arasında Azgıt kalesi olması lazımdır. Burada bulunan bir ovaya hâkim olan bu kale de Geben üzerinden geçen ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı. Urfalı Vahram Vekeyinamesini Türkçeye çeviren Andreasyan burasının Yezidler köyü olduğunu söylese de söz konusu bölgede böyle bir köy bulunmamaktadır. Bkz. **Urfalı Vahram Vekâyinâmesi**, s.79, Andreasyan'ın notu.

¹⁰⁴ İbn Bibi, II, 180-184; Yazıcızâde, s.290-91;Gorigoros Senyörü, s.14; Turan, 314-315; Sevim, s.35; Cahen, 132; Koca, I. İzzeddin Keykavus, s.42-44.

¹⁰⁵ *Lauzad*: (*Lauzada-Lavza*): Ermeneg'in kuzeyinde günümüzde Kirazlıyayla olarak bilinen yerin adı.

¹⁰⁶ Gorigoros Senyörü, s.15; Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 46.

¹⁰⁷ İbn Bibi, I, s.188, Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 45, Ersan, Selçuklular Zamanında, s.170.

hediyeler göndermiştir. Bu mektupta özetle Ermeni Kralı; pişmanlığını ifade ederek hataları ve kötü talihi yüzünden çok kötü bir mağlubiyete uğradığını, emirlerinin ve askerlerinin öldürüldüğünü ve mülkünün harap olduğunu ifade ederek sultandan merhamet istemektedir. Sultana daha önce verdiği haracı iki katına çıkardığını, sis mülkünün kendisinden ve çocuklarından başkasına verilmemesini, her yıl 20 bin dinar para ile 500 süvari ve büyük emirlerini sultana göndereceğini, yine daha önce ödenmeyen haraçları da göndereceğini taahhüt etmektedir.¹⁰⁸ Ermeni kralı mektubunda belirttiği taahhüdü yerine getirerek tekrar Selçuklulara bağımlı hale geldi. Sultanın adına para darp ettirdi. Bundan sonra 1218'de Halep seferine çıkan sultana Ermeni kralı askeri yardımda bulunmuştur. Ancak Halep atabeginin hazırladığı tuzağa düşen II. Leon, sultana bir mektup yazarak emirlerinin ona ihanet ettiklerini belirterek sultanı kuşkulandırmıştır. Bu durum üzerine sultan bazı başarılar elde etmesine rağmen ihanetler yüzünden Halep önlerinden çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹ Bu geri çekilme bir bozguna dönüşmüştür. Bundan dolayı da sultan hastalanarak (vereme yakalanıp) vefat etmiştir.¹¹⁰ Sultanın ölümünden bir yıl önce de II. Leon ölmüştü.

I.Alâeddin Keykubâd Dönemi (1220–1237): Sultanın tahta çıkmasına müteakip Ermeniler itaatten çıkarak Halep-Şam ile Anadolu arasındaki kervan yollarını vurmaya başladılar. Bu sırada Ermeni kralı II. Leon ölmüş ve yerine kızı Zabel'le evlenen Antakya Haçlı Prenskepsi IV. Bohemond'un oğlu Philippe, Ermeni kralı olmuştu. Ancak Philippe, Katolik mezhebinden olduğu için, Ermeniler onu tanımayarak öldürdüler. Bunun üzerine II. Leon'un kızı Zabel ile evlendirilen Baron Konstantin Palu'nun oğlu Hetum, Ermenilerin başına getirildi. Böylece Lampron'lu Hetum ailesi Kilikya Ermenilerinin başına geçmiş oldu. 1225'te I.Alâeddin Keykubâd, Kilikya seferine çıktığında I.Hetum, Haçlılardan ve Kıbrıs Krallığı'ndan yardım isteyerek Türklere karşı ittifak kurmaya çalışmıştı. Ermenilerin üzerine yürüyen Selçuklu ordusu bir yandan Silifke diğer yandan da Maraş üzerinden Ceyhan Vadisini takip ederek iki koldan Kilikya'ya girdi. Daha önce alınıp Ermenilere terk edilen Çiçin Kalesi yeniden fethedildi.¹¹¹

¹⁰⁸ İbn Bibi, C. I, s.191; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.171.

¹⁰⁹ Ebû Şâme, Şehâbeddin Ebi Abdurrahman b. İsmail, *Zeylî'r-Ravzateyn*, (neşr. es-Seyyid Azîz el-Attar el-Hüsaynî) Darü'l-Ceyl, Beyrut 1947,s.109; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, (Büyük İslam Tarihi), C.XII, (çev. A. Ağırakça, A. Özaydın), Bahar Yay., İstanbul 1987, s. 302; Faruk Sümer, "*Keykâvus I'*", *DİA*, C.XXV, İstanbul 2001, s.353.

¹¹⁰ Ersan, Selçuklular Zamanında ,s.173.

¹¹¹ Burası o kadar önemli bir yerdi ki müellif fethini öven uzun bir şiir yazmıştır. ¹¹¹ İbn Bibi'nin Çiçin'le ilgili şiirinin ilk mısraları şu şekildedir:

“ Üzerinde Simurg'un (Zümrüd-i anka kuşu) yuva yaptığı Çiçin adında yüksek ve sağlam kale

Onun üzerinde, bakıldığı zaman ayın yüksekliğiyle farkı anlaşılmayan bir dağ vardı

Her yanı granit taşı ve kayaydı. Oranın yolu düşünce için bile çok dardı

Önünde güzellikte ve renkte göğü geride bırakan yemyeşil bir otlak vardı

Ortasında ise helal edilmiş şaraba benzeyen berrak bir su akıyordu”. Müellif Çiçin'i öyle tarif ediyor ki kendisi bu tasvirlerle göre burayı görmüş olmalıdır. Bkz.İbn Bibi, I, 346.

Haçlılardan yardım sağlayamayan Hetum, Selçuklu Sultanı'na itaat etmek zorunda kaldı. Yapılan anlaşma ile Ermeniler, Sultan'ın isteği halinde 1500 asker göndermeyi, onun adına hutbe okutmayı ve para bastırmaya ilave olarak daha önceki ödediği vergiyi iki katına çıkarmayı kabul etti. Bu sefer sırasında Ermenilerin elinde bulunan 30 kale de Türklerin eline geçmişti. I.Alâeddin Keykubâd, Ermenilerden aldığı İçel ve Ermenek bölgelerine Avşar Türklerini yerleştirerek ileride kurulacak olan Karamanoğulları Beyliği'nin temelini oluşturmuştur.¹¹² Türkiye Selçuklular devleti'nin en meşhur ve güçlü sultanı olan I. Alâeddin Keykubâd zamanında Ermeniler bir daha Türk topraklarına saldırmaya pek cesaret edemediler.

Moğollarla Ermeniler Arasındaki İlişkiler

Celâleddin Harezmsâh'ı mağlup ederek Azerbaycan ve Kafkasya'ya giren Moğollar Gürcü ve Ermenileri itaat altına aldıkları gibi onlardan ordularına asker de almışlardı.¹¹³ Gürcü ve Ermenilerin de katılımıyla güçlenen Moğol ordusu Doğu Anadolu bölgesine girip Kars, Ani, Erzurum gibi şehirleri işgal etmişti. I. Alâeddin Keykubâd'ın ölümüyle yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev bütün devlet işlerini Sadeddin Köpek adlı bir emire devretmişti. Bu emir Harezmsâhların da katılımıyla güçlenen ordudaki, Harezm Beylerini ve önemli devlet adamlarını öldürmesi ile büyük bir fitneye sebep olmuştu. Ayaklanan Harezm askerleri Selçuklu ordusundan ayrılıp Harran ve Suriye tarafına doğru çekilmişlerdi. Bu sırada Sultan'ı dahi hedef seçerek Selçuklu tahtına göz diken Sadeddin Köpek öldürülmüş ve yeniden düzen sağlanmaya başlamıştı. Anadolu üzerinde yaklaşan Moğol tehlikesi sebebiyle alınacak tedbirler görüşülmeye başlanmıştı. Eyyübîler, Artuklular ve Ermenilerle Moğollara karşı konulması konusunda görüşmeler başlanmıştı. Bu amaçla Kilikya Ermeni karalı I. Hetum'un babası Baron Konstantin Kayseri'ye çağrıldı. Ermenilerden vassallık gereği göndermesi gereken askerler istendi, ayrıca fazla göndereceği askerler için ekstra para verileceği ve Ereğli'nin kendilerine terk edileceği bildirildi. Selçuklulara yardım etme kararı alan Ermenilerin Haçlılardan da topladıkları 3000 kişi ile hareket ettikleri haberi geldi.¹¹⁴ Ancak Ermeniler hazırladıkları bu askeri gücü Köseadağ göndermeyerek Selçuklularla Moğollar arasındaki savaşın sonucunu bekletiler. Kazanan taraf olan Moğollar yanında yer aldılar.

Ulu Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Eşi Şehide Hunad Hatun

1243 yılında Selçukluların Moğollara yenilmesi üzerine Kilikya tabi Ermeni Krallığı, Selçuklu itaatinden çıkarak Moğollara karşı düzenlenecek

¹¹² Cahen, s.133; Kaşgarlı, s.114, Sevim, s.39, Turan, s.345, Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", *Cogito*, Yapı Kredi Yayınları, s.29, Güz 2001, s.124.

¹¹³ Faruk Sümer, Anadolu'da Moğollar" *Selçuklu Araştırmalar Dergisi I*, TTK Yayını, Ankara 1970, s.9.

¹¹⁴ Abu'l- Faraç, C. II, s.541; Cahen, s.144, Ersan, Selçuklular Zamanında, s.185;

sefere göndermekle mükellef olduğu askerleri göndermedi. Anadolu'nun Moğollar tarafından işgal edilmeye başlanması ve sultanın Ankara tarafına kaçması üzerine Konya'da bulunan ahali daha emniyetli gördükleri için Halep ve Şam'a doğru kaçmaya başlamışlardı. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in karısı Gaziye Hatun ile annesi Hunad Hatun (Mahperi Hatun), köleleri, cariyeler ve mallarını yanlarına alarak Haleb'e gitmek amacıyla Konya'dan hareket edip Ermeni topraklarına ulaşmışlardı. Ermeni kralı I. Hetum bunları alkoyduğu gibi Moğollara da haberci göndererek sultanın karısı ve annesinin elinde olduğunu ve isterlerse kendilerine teslim edeceklerini bildirmişti. Ayrıca Kilikya'dan geçen Selçuklu ileri gelenlerine ve halkına da saldırarak mallarını gasp ettikleri gibi kervanlara da baskınlar düzenlemeye başlamışlardı.

Moğollara teslim edilen sultanın annesi ve karısının isimleri ve akıbetlerinin ne olduğunu kaynaklar bilgi vermemektedir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Halep Hükümdarı el-Melikü'n-Nasır ile akraba olmak amacıyla onun kız kardeşi Gaziye Hatun ile evlenmişti. Kendi kız kardeşini de ona vermişti. Sultanın annesi de Mahperi Hatun (Hunad Hatun) olup Ermeniler tarafından alıkonup Moğollara teslim edilmişti. Hunad Hatun Kayseri'de yaptırdığı kendi adıyla anılan caminin bitişiğindeki türbesinde gömülüdür. Türbe kitabesinde tarih vermeden ismi yazılı olduğu gibi “*şehide*” olarak bahsedildiğine göre Moğollar tarafından öldürülmüş olmalıdır.

Ermeni kralının sultanın ailesine karşı bu tutumunu devrin Hıristiyan kaynaklarından bazıları ayıplarken, muasır Ermeni kaynakları I. Hetum'un bu davranışını hafifletmeye çalışmışlardır. Onlara göre Moğol komutanı Baycu Noyan Ermenilerin elinde olan sultanın ailesinin kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Oysaki I. Hetum, sultanın ailesinin kendi elinde olduğunu ve isterlerse bunları teslim edeceğini bildirmiştir. Baycu Noyan da tabii ki böyle bir fırsatı kaçırmayacak ve onları isteyecektir. Ermeni kralı da sultanın ailesi ve mahiyetini bir elçi ile Moğollara gönderecektir. Ayrıca onlara tabiiyetini de bildirdi. Baycu Noyan gönderdiği bir elçi heyeti ile birlikte I. Hetum'un tabiiyetini kabul ederek anlaşmayı onayladı.¹¹⁵

Moğollar Anadolu'yu işgal edince Ermeni kralı I. Hetum, Selçuklularla bağlantısını keserek Moğollarla ilişkiye geçti. Moğollarla ilk anlaşma yoluna giden I. Hetum'dur. Selçukluların Moğollara yenildiğini duyunca I. Hetum hemen onlara hediyelerle birlikte bir elçi yolladı. Onlarla barış imzalayarak tabiiyet istiyordu. Moğollar, Ermenilerin teklifini olumlu karşıladılar. Ermeniler, Moğolları Türklere karşı kullanmak isterken, Moğollar da Anadolu işgalini kolaylaştıracak ve kendilerine kılavuzluk edecek bir müttefik olarak Ermenilerden faydalanmak düşüncesindeydiler.

¹¹⁵ Bertold Spuler, **İran Moğolları** (çev. C. Köprülü), TTK Yay., Ankara 1987, s.60; Kaşgarlı, s.68; Koca, Selçuklu döneminde Türk Ermeni ilişkileri, s.28; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.187.

I.Hetum, önce kardeşi Simbat'ı 1247'de hediyelerle birlikte Göyük Han'ın huzuruna Karakurum'a gönderdi. Zorlu bir yolculuktan sonra Göyük Han'ın huzuruna varan Simbat Ermeni kralının hana tabii olduğunu bildirdi. Han'dan hediyeler ve övgüler alan Simbat, Ermeni krallığının tanındığına dair bir sözleşme yaptı. Bu sözleşme ile Alâeddin Keykubâd zamanında Selçukluların eline geçen yerlerin, Ermeni ülkesinin, manastırlarının yeniden Ermenilere iadesini kabul ettirdi. Ayrıca Hristiyanların vergiden muaf olmalarını da sağlayıp, en kısa zamanda kral I. Hetum'un da Han'ın huzuruna geleceğini bildirerek, 1250'de döndü. Göyük Han ve etrafında bulunanlar Hristiyanlığa meyilli olup, onlara sempati ile bakmaktaydılar.¹¹⁶

Ermenilerin ihanetlerine karşılık vermek isteyen Selçuklu devlet adamları Baycu Noyan'la vardıkları anlaşma sonucu Kilikya Ermenilerinin üzerine sefere karar verdiler. Selçuklular ile dost olan ve onlara bağlılığı devam eden Lampron senyörü Konstantin'in rehberliğinde Selçuklu ordusu Babaron Dağından Çukurova'ya girdi. Bu sıra Ermeni kralı Adana'da bulunuyordu. Kralın babası ve kardeşi Simbat Tarsus'a kaçtılar. Ermenilerin yanında Haçlı askerleri de olup Tarsus'u Türklere karşı birlikte savunmaktaydılar. Her iki taraf arasında şiddetli bir savaş olmaktadır. Selçuklular getirdikleri mancınıkla Tarsus'un surlarını taş yağmuruna tutmuşlardı. Şehir her an düşmek üzereydi. Bu sırada şiddetli bir yağmurlardan dolayı Selçuklu ordusu zor durumda kalmıştı. Bu arada sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in öldüğü haberi komutanlara ulaşınca onlar bu haberi gizleyerek, orduda bir panik havası esmesini engellediler. Diplomasiyi kullanan Selçuklu komutanları Ermenileri barışa zorlamaya karar verdiler. Ermeniler Selçuklu sultanının öldüğünü öğrenmeden bir barış önerisi yaptılar. Sahip Şemseddin Ermeni kralına gönderdiği elçi ile Ermenilere her zaman merhamet gösterdiğini, Alâeddin Keykubâd'ın onlar üzerine yürümek istediğinde kendisinin engel olduğunu, ancak Köseadağ bozgunundan sonra Ermenilerin kötü niyetlerinden dolayı onlara hadlerini bildirmek amacıyla sultanın ordu gönderdiğini belirterek, Ermeni tekfurunun özür dileyerek önceden olduğu gibi taahhütlerini yerine getirirse aralarındaki anlaşmazlığı gidereceğini belirtti. Ayrıca Ermenilerden Tarsus'a karşılık Bragana ve diğer birkaç kalenin Selçuklulara terk edilmesini istedi. Ermeni kralı I. Hetum bunları kabul edince Selçuklu ordusu geri çekildi. Ancak Ermeniler 1248'de anlaşma hükümlerini bozarak kaybettikleri yerleri geri aldılar. Onlar Selçuklu tabiiyetinden de çıktılar.¹¹⁷

Moğolların Anadolu'yu istilası Ermeni kralı I. Hetum'un Müslümanlara karşı Moğollarla ittifak aramasına neden oldu. I. Hetum önce kardeşi Simbat'ı Moğol kağanına gönderdi, sonra da bizzat kendisi gitmeye karar verdi. O, Moğolların başkenti Karakurum'a kadar giderek onlarla

¹¹⁶ Ersan, Selçuklular Zamanında, s.188

¹¹⁷ Cahen, s.264-265; Ersan, Selçuklular Zamanında, s.190.

vassallık anlaşması yaptı.¹¹⁸ Moğol Hanı, Ermeni heyetini ve kralını çok iyi karşılayarak Anadolu'da işgal ettikleri Selçuklu topraklarının bir kısmını onlara vermeyi vaat etti. Ayrıca I.Hetum, Moğol Hanı'nın gözüne girerek kendisinin Hıristiyanların lideri olduğunu kabul ettirmeye çalıştı. Bu sırada batı Hıristiyan dünyası da Türklere ve Müslümanlara karşı Moğollarla işbirliğine çalışarak İslam dünyasına büyük darbe vurmayı hedefliyordu. Moğolların Hıristiyanlaştırılması için de başta Papa ve Fransa Kralı olmak üzere birçok Hıristiyan devlet yoğun bir propagandaya giriştiler. Bu propagandalar neticesinde Moğolların bir kısmı Hıristiyanlığın Nesturi mezhebini kabul ederek hâkimiyetleri altında bulunan Hıristiyan toplumlara sempati ile yaklaştılar. Hatta Moğollar işgal ettikleri şehirlerde camileri yıkıp, Müslümanları katledeken, kiliselere ve Hıristiyanlara dokunmadılar. Böylece bir Moğol-Haçlı ittifakı kurulmuştu. Ermeniler ise bu ittifaktan en kârlı çıkan kesim oldular. Onlar, Moğolları kullanarak bölgedeki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak istiyorlardı. Moğolların Suriye'yi istila etmesine ön ayak olan Ermeniler, başta Şam ve Halep olmak üzere birçok Müslüman şehrin yağmalanmasına ve halkın katledilmesine sebep oldular. Hatta Moğollar işgal ettikleri Halep'in bir kısmını da Ermenilere vermeyi vaat ettiler.¹¹⁹

Selçuklular ile Ermeniler arasındaki mücadele hız kesmesine rağmen, Moğol istilasına karşı çıkan Türkmenler Ermeniler üzerine saldırılarını devam ettirdiler. Bilhassa bu saldırıları Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmenler yapmaktaydı. 1253-54'ten itibaren Selçuklulara karşı ayaklanan Ağaçeri Türkmenleri de Ermeniler üzerine yağma akınlarında bulundular. 1254'te Afşarlardan İslam Bey, Ermenilerin elinde bulunan Korykos'a kadar akınlarda bulundu. 1259'da Sarum Bey emrindeki Türkmenlerle Ermeni kralının kardeşi Simbat'la karşılaştı. Ermeniler Türkmenleri geri püskürtmeyi başardılar. 1263'te Karaman Bey, İçel ve Silifke bölgesine akınlarda bulunup I. Hetum'la iki defa savaşmıştır. Karamanoğulları devamlı olarak Ermenileri kontrol altında tutarak onların topraklarına saldırılarda bulundular. Memluk Türkleri de fethettikleri Antakya, Maraş ve Çukurova'daki pek çok yerleşim yerlerine Türkmenleri iskân ettiler. Bu Türkmenlerden Oğuzların Üçok boyuna mensup olanlar Ramazanoğulları, Bozok koluna mensup olanlar da Maraş ve Elbistan'da Dulkadiroğulları beyliğini kurdular. Her iki beylik de Memluklere bağlıydı. Dulkadirli Gökşun- Geben ve Andırın üzerinden Kilikya Ermenilerini zorlarken, Ramazanoğulları Çukurova bölgesinden, Karamanoğulları da Silifke ve Mersin tarafından Ermenileri sıkıştırdılar.

Moğolların yardımıyla Türk topraklarına saldırılara geçen Ermeniler 1258'de şehrin Selçuklu valisi İmadeddin'in Maraş'ı terk etmesiyle burayı

¹¹⁸ Kaşgarlı, s.67-71.

¹¹⁹ Kaşgarlı, s.75.

işgal ettiler. Moğollar tarafından ele geçirilen Marziban, Raban, Behinsi ve Dersbak gibi şehirler Ermenilere hediye edildi.¹²⁰ Ancak 1260 yılında Memluk Türkleri Moğolları Ayn-ı Calut'ta ağır bir yenilgiye uğratınca, Ermenilerin planlarını bozulmuş ve hüsrana uğramışlardı. Moğolların Yakın Doğudaki hâkimiyetini sarsan bu savaştan sonra Memluk Devleti bölgede güçlenerek Ermenilere ve Moğollara ağır darbeler vurmaya başladı.¹²¹ 1260'lardan sonra Selçukluların Kilikya Ermenileri ile mücadelesini Memluklar aldı. Bundan sonra Kilikya Ermeni Krallığı ortadan kaldırılincaya kadar Memlukların baskı ve kontrolleri altında kalmışlardır.

Kilikya Ermeni Krallığının Sonu ¹²²

Doğu Akdeniz kıyılarının Haçlıların zayıflaması ve İran Moğolları (İlhanlı Devleti) aralarındaki dâhili karışıklık sebebiyle Kilikya Ermenileri dış destekten mahrum kaldılar. Bu yüzden Ermeniler, Türklere ve Müslümanlara karşı yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini istediler. Bunun için Papalığa ve Avrupa devletlerine başvurmalarına rağmen bir netice alamadılar. Bu sırada Türkiye'de Selçuklu Devleti'nin yıldızı sönerken, Ermenilerle mücadeleyi başka bir Türk devleti olan Memlukler üstleniyordu. Türk tarihinin yetiştirdiği büyük kahramanlardan biri olan Sultan Baybars; 1266 yılında, Antakya yakınlarında Ermenileri ağır bir yenilgiye uğrattı. Dersbak alınarak Sis önlerine gelen Memlukler; Ermenilerin merkezini ve arkasından da Misis, Adana, Tarsus ve Ayas şehirlerini ele geçirdiler. Ermeni Prensi II. Hetum'un oğlu Leon esir edildi. Hetum, oğlunu kurtarmak için Dersbak ve İskenderun kaleleri ile Kilikya'nın kuzeydoğusundaki bütün yerleri Memluklere teslim etmek zorunda kaldı. Müellif Makrîzî, Memluklerin bu seferi sırasında Hetum'un kardeşi ve amcasının da öldürüldüğünü yazmaktadır. Ayrıca bölgedeki on iki Ermeni baronunu da ortadan kaldırmıştır.¹²³

Ermeni kralı Hetum, Memluklerin elinde esir olan oğlunu, Moğolların elinde bulunan Memluk komutanı Sungur el-Aşkar'la değiştirilerek kurtardı. Hetum tahtı oğlu III. Leon'a terk etti.¹²⁴ Yeni kral Moğollara başvurarak yardım istedi. Bunun üzerine Sultan Baybars, Ermeniler üzerine yeni bir sefer daha tertiplede. Maraş'a kadar birçok yer

¹²⁰ Mükrimin Halil Yinanç, "Maraş Emirleri", *TOEM*, 1340, N.6 (83), s.98.

¹²¹ Kaşgarlı, s.76.

¹²² Kilikya Ermeni Krallığının Ortadan kaldırılması ile ilgili geniş bilgi için bkz: İlyas Gökhan, "Memluk Devleti'nin Kilikya Ermenileri ile Siyasi İlişkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 165, 117-158, (2006)

¹²³ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâr Benî Eyyûb*, (neşr. Ö. Abdussamet Tedmürî), el- Matbatü'l-Asriya, Beyrut 2004, s.381, Takiyiddin Ahmet Makrîzî, *Kitabü's-Sülûk*, (Neşr: M.Mustafa Ziyade), C.I, Kahire 1934, s.551-552, Aynî, *İkdü'l-Cuman, Asr Selatin el-Memalik*, (Neşr. M.M. Emin), C.I, Kahire 1987, s. 422-430;Vartan, *Umumi Tarihi-Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar*, (terc. M. Ed.Dulaurier, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Mecmuası, C. V, 1935, s.46-47.

¹²⁴ El-Makrîzî, C.I, s. 573-574, 616, el-Aynî, C.I, s.425.

Memlukların eline geçti. Ceyhan ve Karasu nehirleri civarındaki kaleleri fethedildi. Ayrıca Misis ve Ayas da alınan yerler arasındaydı.¹²⁵

1278 yılında Memluk ordusu Ermeniler üzerine bir sefer daha düzenleyerek Rumkale'ye kadar olan yerleri fethetti.¹²⁶ Memluk Devleti, Ermenilerin sürekli Türklere ve Müslümanlara saldırılarına derhal karşı koyarak, onlara gerekli dersi veriyordu. Memluklerin sürekli baskısından usanan Ermeni Kralı III. Leon, 1285 yılında Memluk Sultanı adına hutbe okutmak, para bastırmak ve vergi vermek şartıyla onlara tabi olmak zorunda kaldı.¹²⁷ Memluk Türkleri, 1374 yılında Ermeni Krallığı'nı ortadan kaldırmaya kadar Ermenilerin üzerine birçok seferler tertip ettiler. 1292'de Ermenilerin Katolikosluk merkezi olan Rumkale ele geçirildi.¹²⁸ Ermeniler Rumkale'yi kaybedince Katolikosluk merkezini Sis'e taşıdılar. Memluk Türkleri 1296 yılından itibaren Maraş, Behinsi ve Tell-Hamdun gibi şehirleri tamamen hâkimiyetleri altına aldılar.¹²⁹

XIV. Yüzyılın başlarında Maraş ve civarına yerleşen Dulkadir Türkmenleri 1337'de Memluklara bağlı olarak bir beylik kurmaya muvaffak oldular. XIV. Yüzyılın ortalarında da Adana ve yöresinde Memluklara bağlı Ramazanoğulları Beyliği kuruldu. Bu iki beylik, Ermeni Krallığı'nın sınırlarını oldukça daralttı. Ayrıca Konya ve yöresine sahip olan Karamanoğulları Beyliği de Kilikya Ermenilerine sürekli saldırmakta idi. Artık Kilikya Ermeni Krallığı, Memluklar Devleti ve bu beylikler tarafından sürekli denetim altında bulunduruluyordu.

XIV. Yüzyılın üçüncü çeyreğine doğru Kilikya Ermeni Krallığı oldukça küçülmüş, ehemmiyetini kaybetmiş ve tamamen Memluk Türklerinin kontrolüne girmişti. 1374 yılında Memluklar, Ermeni Krallığı'nı ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Anazarba ve Sis hariç Kilikya bölgesindeki Ermenilerin elinde bulunan bütün yerleşim yerleri alındı. Memlukların Halep Naibi Işıktemur, Kilikya Ermenilerinin merkezi olan Sis şehrini iki aylık bir kuşatmadan sonra teslim aldı. Ermeni Prensi VI. Leon ise buradan kaçarak Geben Kalesine çekildi. Memluk güçleri tarafından burada kuşatılan VI. Leon teslim oldu, hanımı ve akrabaları ile birlikte Kahire'ye götürüldü. Bu zaferi müteakip Kahire'de günlerce şenlik yapıldı. Sis, doğrudan doğruya Memluk Sultanı'na bağlanarak bir naiplik haline getirildi ve Yakup Şah buraya vali olarak atandı.¹³⁰ Aragon Kralı tarafından

¹²⁵ İbnül Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (çev. M. Keskin), C.XIII, İstanbul 1995, s. 428-428; İbnü'l-Verdi, *Tarihu İbnü'l-Verdi*, C.II, Beyrut 1996, s.230, el-Makrîzî, C.I, s. 616-618, Aynî, C.II, s. 131-133, İbnü'l-Firat, C.VII, s.27-28.

¹²⁶ el-Makrîzî, C.I, s.650.

¹²⁷ Kaşgarlı, s.78.

¹²⁸ İbnü'l-Verdi, C.II, s.230.

¹²⁹ el-Makrîzî, C.I, s.839.

¹³⁰ El-Makrîzî, C.III, s.237; Sümer, Çukurova, s.19.

kurtuluş fidiyesi ile Memluktardan alınarak Fransa'ya götürülen son Ermeni kralı VI. Leon, 1393 yılında Paris'te öldü.¹³¹

VI. Leon'un Geben Kalesinde yakalanıp Mısır'a götürülmesinden sonra Kilikya Ermeni krallığının varlığı hukuken sona ermiş oldu. Ancak Geben'in doğusunda bulunan Ganci (Çukurhisar) Kalesinde bir müddet daha Ermeniler varlıklarını devam ettirdiler. Bu kale son Ermeni başkumandanı Hetum ve karısı Zarman'ın malikânesiydi.¹³² Bu kale ve çevresinin Dulkadir Beyliği tarafından alınması ile bölgedeki Ermenilerin siyasi varlığı tamamen sona ermiş oldu. Memluklerle birlikte Dulkadirli de Kilikya Ermenilerinin üzerlerine seferler düzenleyerek onları zayıflatmışlardı.

SONUÇ

Kilikya bölgesine gelip yerleşen ve burada çeşitli devletlere bağlı olarak varlıklarını sürdüren Ermeniler önce Kilikya Ermeni Baronluğunu kurmuşlar daha sonra da bunu Krallığa dönüştürmüşlerdi. Bu Ermeni siyasi teşekkülünün yaklaşık üç yüz yıllık hâkimiyeti oldu. Bu süreç içinde Ermeni baron ve kralları varlıklarını takip ettikleri siyasi anlaşmalarla sürdürdüler. Köseadağ Savaşı ve arkasından Türkiye Selçuklularının zayıflaması Ermeni Krallığının ömrünü uzatmıştır. Ermeniler Türklerden önce Sasanilere karşı Roma İmparatorluğunun yanında, Bizans'a karşı Müslüman Arapların ve Türklerin yanında, Türklere karşı da Haçlı ve Moğolların yanında yer almışlardır. Ermeni liderleri her zaman güçlü komşularının düşmanları ile işbirliği yaparak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ermeniler Türk ve Müslüman komşularına her türlü baskı, şiddet ve zulüm uygulamaktan da geri durmamışlardır. XIII. Yüzyılın sonlarında Doğu Akdeniz bölgesinden Haçlıların kalıntıların temizlenmesi ve XIV. Yüzyılın ilk yarısında da Yakınoğu'daki Moğol hâkimiyetinin yıkılması ile dış destekten yoksun kalan Kilikya Ermeni krallığı Memluk Türk Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Türkiye Selçuklu Sultanları	Kilikya Ermeni Baronları
I. Rükneddin Süleymanşah -1075-1086	Rupen Sülalesi
I. Kılıç Arslan 1092-1107	I. Rupen 1095
Şahinşah 1110-1116	I. Konstantin 1095-1102
I. Mesud 1116-1155	I. Toros 1100-1129
II. Kılıç Arslan 1155-1192	I. Leon 1129-1138
I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1192-1196	II. Toros 1145-1168
II. Rükneddin Süleymanşah 1196-1204	II. Rupen 1169-1170
III. Kılıç Arslan 1204-1205	Mleh 1171-1175
I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1205-1211 (II. Saltanatı)	III. Rupen 1175-1187
I. İzzeddin Keykavus 1211-1220	Krallar
I. Alaeddin Keykubâd 1220-1237	II. Leon 1187-1219

¹³¹ Kaşgarlı, s.82.

¹³² Simbat, s.71. (Yayınlayanın notu)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1237–1246 II. İzzeddin Keykavus 1246–1262 IV. Kılıç Arslan (Rükneddin) 1249-1265 II. Alaeddin Keykubad 1249-1257 II. İzzeddin Keykavus IV. Kılıç Arslan (Rükneddin) Üç Kardeşin Müşterek saltanatı 1249–1257 II. Alaeddin Keykubad III. Gıyaseddin Keyhüsrev 1265-1282 II. Gıyaseddin Mesud 1282-1284 III. Alaeddin Keykubad 1284 II. Gıyaseddin Mesud1284-1293 (II. Saltanatı) III. Alaeddin Keykubad 1293-1294 (II. Saltanatı) II. Gıyaseddin Mesud 1294-1301(III. Saltanatı) III. Alaeddin Keykubad 1301-1303 (III. Saltanatı) II. Gıyaseddin Mesud 1303-1307 (IV. Saltanatı)	Hetum Sülalesi I.Hetum 1226–1270 III. Leon 1270–1289 II. Hetum 1289–1293 III. Toros1293–1298 Simbat 1297–1299 II. Hetum 1299–1307 IV. Leon 1301–1307 Oşin 1307–1320 V. Leon 1320–1341 IV. Konstantin1342–1344 V. Konstantin 1344–1362 VI. leon 1363–1364 VI. Konstantin 1367–1373 Pierre de Chypre 1367–1369 VI. Leon 1374–1375

KAYNAKLAR

- ABÛ'L- FARAC, GREGORY (Bar Hebraeus), **Abu'l- Farac Tarihi**, C. II (Süryanice'den İngilizceye çev: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul), , TTK Yayınları, Ankara 1999.
- ANNA KOMNENA; **Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası**, (Çev: Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.
- AYNÎ, Bedreddin Mahmud, **İkdü'l-Cuman, Asr Selatin el-Memalik**, (Neşr. M.M. Emin), C.I, Kahire 1987.
- EL- BELÂZURÎ,**Fütüh'ul- Buldân**, (çev.M. Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- EBÛ ŞÂME, Şehâbeddin Ebi Abdurrahman b. İsmail, **Zeylû'r-Ravzateyn**, (neşr. es-Seyyid Azîz el-Attar el-Hüsaynî) Darü'l-Ceyl, Beyrut 1947.
- CAHEN, Calaude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler** (çev.Yıldız Moran), e Yay., İstanbul 1979.
- EBÛ'L-FİDÂ, EBÛ'L-FİDÂ, **Tarihü'l- Ebü'l- Fidâ**, C. I, H. 1286.
- ERSAN, Mehmet, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, TTK. Yay., Ankara 2007.
- “XI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Çukurova'da Siyasi Durum”, **I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, C. I, Konya 2000.
- FULCHER OF CHARTRES; **A History of The Expedition to Jerusalem (1095–1127)** (Translated by Frances Rita Ryan Sisters Of St. Joseph), The University of Tennessee Pres Knoxville, 1969.
- GEBEN Maddesi, **İA.**, C.IV, Eskişehir 1997, s.761–762.
- GESTA FRANCORUM;**The Deeds Of The Franks and The Other Pilgrims to Jerusalem**, (Edited by: Rosalind Hill), Reader in History in The University of London, Thomas Nelson And Sons Ltd, 1962.
- GÖKHAN, İlyas “*Kilikya Ermeni Prenslığının Kuruluşu ve Türklerle İlişkileri*” **Kahramanmaraş'ta Ermeni Sorunu Sempozyumu**, K: Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Yay., Kahramanmaraş 2002.

-“Memluk Devleti'nin Kilikya Ermenileri ile Siyasi İlişkileri”,*Türk Dünyası Araştırmaları*, **165**, 117-158, (2006).
-“Maraş Haçlı Senyörlüğü” *Türk Dünyası Araştırmaları*, **172**, s.71-106, (2008).
- GROUSSET, René, **Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi**, (çev.S. Dolanoğlu), Aras Yay., İstanbul 2005.
- HETUM (Grigos Senyörü), **Vekayinamesi**, (Çev: Hrant D. Andreasyan), TTK Tercüme Kısım, İstanbul 1946.
- HOCANOĞLU, Mehmet, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976.
- HONİGMANN E, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, (Çev: Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- , “Maraş” *İA*, C. VII, MEB Yay., Eskişehir 1997, s.312-315.
- IOANNES KINNAMOS, **Historia (1118–1176)**, (Yayına Hazırlayan: Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 2001.
- İBNÜ'L-ADÎM, **Zubtetü'l- Haleb min Tarihi Haleb**, C. II, (neşr S. Zekkar), Darü'l-Kütübi'l- Arabiyye, Kahire, 1997.
- İBN BİBİ, **el-Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçukname)** C. I-II (çev. M. Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Anka 1996.
- İBNÜ'L-ESİR, **el-Kâmil Fi't-Tarih**, (Büyük İslam Tarihi), C.XII, (çev. A. Ağırakça, A. Özaydın), Bahar Yay., İstanbul 1987.
- İBNÜ'L-FIRAT, **Tarihu İbnü'l-Fırat**, C.V, (Neşr. Hasan Muhammet Eş'şema), Bağdat 197
- İBNÜ'L- KALANİSÎ, **Zeyli Tarihu Dımaşk**, (Neşr:H. F. Amedroz), Catholic Pres of Beyrut 1908.
- İBN KESİR, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, (Çev.Mehmet Keskin), C.XIII, İstanbul 1995.
- İBN-İ TAGRİBİRDİ, **en-Nücumü'z-Zahire Fi Müluki Mısr ve'l-Kahire**, C.IV, (Neşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1992.
- İBN VÂSİL, **Müferricü'l-Kurûb Fî Ahbâr Benî Eyyûb**, (neşr. Ö. Abdussamet Tedmürî), el- Matbatü'l-Asriya, Beyrut 2004.
- İBNÜ'L- VERDİ, **Tarihu İbnü'l-Verdi**, C.II, Beyrut 1996.
- İPEK Ali, İlk İslâmî Dönem Müslüman-Ermeni Münasebetleri, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 135, İstanbul 2001.
- KAŞGARLI, Mehlika Aktok, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Kök Yay., Ankara 1990.
- KOCA, Salim, **Sultan I. İzzeddin Keykavus**, TTK Yay.,Ankara 1997.
-, *Selçuklu Döneminde Türk Ermeni İlişkileri*, **Türk Yurdu**, C.26,S. 225, Ankara 2004.
- KOCAŞ, Sadi **Türk Ermeni İlişkileri**, Truva Yay, Ankara 1970.
- KOPAR, Metin, *Ermeni Meselesinde İngiltere*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.165, İstanbul 2006.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “ Abbasiler zamanında Bizans Sınırında Türklük Faaliyetleri” **Makaleler**, (yay. Hazr. S. Yalçın, A. Çetin), **Berikan Yay.**, Ankara 2005, s.331-346.
- EL-MAKRİZÎ, Takiyiddin Ahmet, **Kitabü's-Sülük**, (Neşr: M.Mustafa Ziyade), C.I, Kahire 1934.

- METEOS, Urfalı, Papaz Grigor **Vekayiname**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara 1987.
- NIKETAS KHONIATES, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, (Çeviren: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 1995.
- ONAR, Mustafa, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli**, Adana Valiliği Yay., Adana 2002.
- OSTROGORSK, George y, **Bizans Devleti Tarihi**, (çev.F. Işıltan), TTK Yay., Ankara 1999.
- RUNCIMAN, STEVEN, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.I,II, (Çev: F. Işıltan) TTK Yayınları, Ankara 1998.
- SAHİPSİZ SANDILAR, (çev. M. Çabuk), Timaş Yay., İstanbul 2009.
- SEVİM, Ali, **Selçuklu Ermeni İlişkileri**, TTK Yay., Ankara 1983.
- SEYYİD, Eymen Fuad, **ed- Devletü'l- Fatımiyye fi Mısır**, Darü'l- Mısrıyyetü'l- Lübnaniye, Kahire 1992.
- SİMBAT (Başkumandan), **Vekayiname**, (Çev: Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Tercüme Kısım, İstanbul 1946.
- SÜMER, Faruk, “Çukur- Ova Tarihine Dâir Araştırmalar(Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına kadar),” **Tarih Araştırmalar Dergisi**, C. I. Sayı. I, Ankara 1963, s.1–108.
 “Keykâvus I”, **DİA**, C.XXV, İstanbul 2001.
 “Anadolu’da Moğollar” **Selçuklu Araştırmalar Dergisi I**, TTK Yayını, Ankara 1970, s.1–147.
- SÜRYANİ MİHAİL, **Vekâyinâme**, (çev. H.D Andreasyan), TTK Basılmamış Tercüme Eserler, Ankara 1944.
- ŞAHİN, Recep **Türk İdarelerinin Ermeni Politikası**, Ötüken Yay., İstanbul 1988.
- SPULER, Bertold, **İran Moğolları** (çev. C. Köprülü), TTK Yay., Ankara 1987.
- TEXIER, Charles **Küçük Asya**, C.III, (çev.Ali Suat), (hazr. Kâzım Yaşar Koprıman, Musa Yıldız), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yay., Ankara 2002.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.
- TÜRKÖZÜ, H. Kemal **Dünkü ve Bugünkü Ermeni Terörizminin Düşündürdükleri**, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.36, İstanbul 1985.
- URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987.
- UYUMAZ, Emine, “Anadolu **Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat Dönemine (1220-1237) Bir Bakış**”, **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları, s.29, Güz 2001.
- VAHRAM **Vekayinamesi, (Kilikya Kralları Tarihi)**, (Çev: Hrant D. Andreasyan), TTK Tercüme Kısım, İstanbul 1946.
- VARTAN, **Umumi Tarihi -Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar**, (terc. M. Ed.Dulaurier, Türkçe çev. Mahmud kemal Ayas) İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Mecmuası, C. V, 1935.
- YAZICIZÂDE ALİ, **Tevârih-i Âl-i Selçuk** (hazr. A. Bakır), Çamlıca Yay., İstanbul 2008.
- YİNANÇ, M. Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944.
 “**Maraş Emirleri**”, **TOEM**, 1340, N.6 (83).